

DOM IN SVET

Dom in svet, letnik 51, številka 9

Vsebina

Leposlovje in znanstvo:

- Dušan Ludvik / Mrtev svit. 497.
Vinko Žitnik / Podobe. 498.
France Bevk / Domačija. 500.
Tine Debeljak / Dva poljska kulturna jubileja (Jan Matejko). 512.
Dušan Ludvik / V maju. 522.
Severin Šali / Brodarjeva pesem. 523.
Jože Krivec / Dom med goricami. 524.
Dve pesmi Mihajla J. Lermontova / Kazaška uspavanka (Severin Šali). 532. / Molitev (Tine Debeljak). 533.
Joka Žigon / Nikoli več vojske! (Drama). 534.

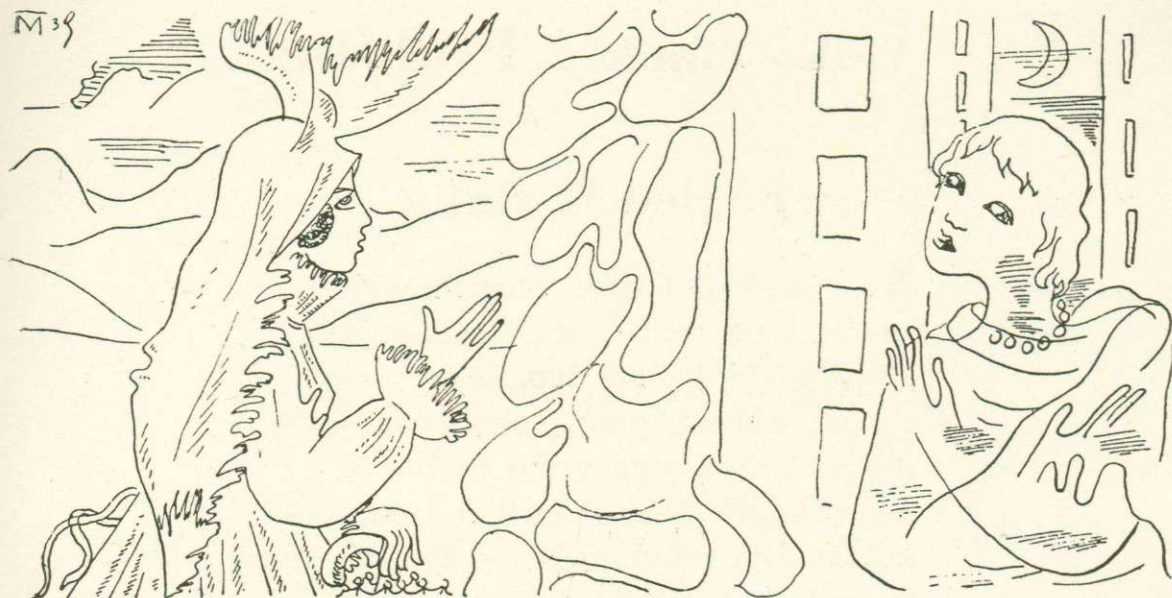
Razglednik:

- Književnost:** Marja Boršnik-Škerlakova: Aškerc (Vran). 545. / Prežihov Voranc: Požganica (Tone Čokan). 553. / Pedagoški zbornik (V. N.). 555.
Umetnost: Razstava Neodvisnih (J. G.). 555.
Zapiski: Ob stoletnici hrvatskega gledališča (Joža Gregorič). 558. / Razstava bolgarske knjige v Ljubljani (T. D.). 560.

Umetniške priloge:

- Sl. 27. Jan Matejko: Pridiga Skarge. / Sl. 28. Jan Matejko: Bitka pri Grünwaldu. / Sl. 29. Jan Matejko: Obličje jezuita Skarge (detajl).
Vinjete narisal akademski slikar Miha Maleš.

Dom in svet izhaja 15. vsakega meseca, desetkrat v letu, z izjemo mesecev julija in avgusta. — Naročnina znaša letno 80 dinarjev, za dijake 60 dinarjev. Dovoljeno je plačevanje v obrokih. — Izdaja ga konzorcij Doma in sveta, ki ga predstavljajo: dr. Joža Lovrenčič, Mirko Javornik, Stane Mikuž, Severin Šali, dr. Tine Debeljak in dr. Alojzij Odar. — Odgovorni izdajatelj: dr. Alojzij Odar. — Odgovorni urednik dr. Tine Debeljak, Jugoslovanska tiskarna. — Upravništvo: v Ljubljani, Pred škofijo 5. — Tisk in klišeji Jugoslovanske tiskarne v Ljubljani. — Za tiskarno odgovarja: Kramarič Jože.

Dušan Ludvik | Mrtev svit

V morjé bodočih ur se dan potaplja.
Mlin, z algami porastel, sanja milo.
Vse je drugače, kot nekdanj je bilo.
Srce zarašča se, v grenkost potaplja.

Poslali so nas, da spoznamo svet:
stojimo sredi trenj, ne vemo kam,
vsekrog mrtvaško v nas strmé daljave ...
Nam zdi se, da na križ je vsak pripet,
da čut je prazen, da si v gneči sam,
povsod le kri, še sanje so krvave,
obzorja vsa gore v svit mrtve glave ...

Vsi naši upi so le plen vetrov —
čas zliva jih iz žalostnih zvonov —
srce, zarastlo v alge, se potaplja ...

Vinko Žitnik | Podobe

Pogled iz vlaka

Skoz ozek dol drví večerni vlak,
za okni po rebréh med sadovnjaki
stojé poslopja, po dvoriščih, glej,
so psi, kokoši, gnoj, čebri, vodnjaki;
navzdol do proge vrste njiv ležé,
na njih pri delu sklonjeni ljudje —
kot zemlja rjavi, suhi — še skoz mrak
so videti, kot vstali bi iz njé ...
Vlak mimo njih kot čas drví naprej,
a jaz jih zrem še v tëmi, daleč zad,
kako spet v zemljo vračajo se spat ...

Potí na vasi

Na to plat hriba prostor sred vasi
kot brazdasta, široka dlan leži;
potí kot prsti od njegà držé
po bregu v svet na vse strani — ta gré
ob živi meji, plotu, hlevu, bajti,
tam ona ob gredàh, vrtéh jesenskih,
in tista pelje mimo hiš tja zad
v tujino preko zadnjih gór slovenskih.
A nič ne boj se — saj ne moreš zajti,
pa pojdi po kateri koli, kajti
po vsaki boš prispel do grobnih vrat!

Breze v mraku

Za reko pod obronkom vas molči,
za njo na vzhod raztezajo se njive,
pred njo za logom cesta se belí,
tam daleč spred goré kipé kot grive,

nebo nad zemljo v mraku je kot ulj
in zvezde so kot biserne čebele;
za poljem v loki, glej, ko rdeč metulj
trepeče ogenj, zadaj brezov gaj —
kot v noč kosti mrličev bi štrlele —
stoji in moje misli ohromele
prestavlja na žalobni smrtni kraj ...

Križ na zvoniku

V jesenski dol poševna dnevna luč
vrè s hladnega večernega nebá,
pod bregom okna izpod črnih streh
žaré skoz krive veje po vrtéh
prek ravnih njiv tja daleč do gorá;
a sred vasi — v objemu hlevov, hiš —
kipí zvonik, na njem blešči se križ
kot prst, kažoč v nebo, kot božji ključ,
ki nam na koncu dni odpira duri
in nam pokaže vhod ob zadnji uri
v naš dom, ki je na oni kraj svetá ...

Pokopališče

V zaviti strugi voda se blešči,
na dnu leži modrikast pas nebá,
za redkim jelšjem vidim kos ravní,
ki v soncu se zeleno lesketá;
za njo položno iznad kolovoza
se vzpenja reber do robú vasí,
na planem zgoraj cerkev se belí,
krog nje obzidje pa me spomni kraja,
kjer čas otožno z večnostjo se spaja,
kjer svet vso svojo ceno izgubi —
in kjer nas Bogu vrne zadnja groza ...

France Bevk | Domačija

21.

Deževalo je z drobnimi, ledenimi curki, vrhunci gora so bili zaviti v siv metež. Vrane, ki so se spreletavale po goli pokrajini, so zdaj pa zdaj zakrakale, sicer ni bilo slišati glasu. Nikogar ni bilo na klancu. Le na poti, ki je vodila do Lajšarja, sta stala pod dežniki dva človeka; pomenkovala sta se že celo uro, ne da bi se ganila.

Lenart je držal eno nogo na podrtem plotu. Pred njim je stala Zalika, vsa blede, drhtela je od razburjenja in mraza. Zdelo se je, da ne čutita dežja. Sprva sta se kdaj pa kdaj bežno ozrla, potem pa se nista več menila ne za vas ne za ljudi. Gledala sta se in se drug drugemu nasmihala, le v dnu oči je bilo opaziti še rahlo senco nezaupanja.

Le Zalika je vedela, da se nista srečala po naključju, ampak je tako hotela. Bila je izvedela že prvo jutro, da se je Lenart vrnil domov. Da ji niso pravkar odgnali očeta, bi bila morda tekla naravnost k njemu. Ne, saj bi tega vseeno ne bila storila. Sam naj pride, ako mu je kaj do nje, ne more se mu ponujati. Že tako je bilo vse tako čudno, zapleteno — saj je bilo jasno, da je Zemljak očeta obdolžil požiga. O njegovi nedolžnosti pa ni bila do dna prepričana.

Tiste dni je več pretrpela kot vse poslednje mesece. Nemirna kot voda si je venomer dala opraviti zunaj bajte. Opazila je skoraj slednji Lenartov korak. Odšel je v mesto, obiskal je očeta, obenem je materi prinesel zdravila. Trikrat je šel po klancu, naravnost proti Lajšarju, a je v zadnjem trenutku zavil v gorenji del vasi. Bila je žalostna in začudena. Ali jo je res pozabil, ali še zdaj verjame, da je ona kaj zakrivila? Saj to je nemogoče! Da bi vedel, kako je z dušo in telesom navezana nanj! In koliko je zaradi njega, samo zaradi njega medtem prestala. Pa tega nikomur ni mogla zaupati, niti svoji materi. Saj se je bila že vdala, ker je verjela, da se Lenart več ne vrne. Včasih mu je v mislih očitala, največkrat pa mu je odpuščala. Poizkusila ga je pozabiti. Zdaj, ko ga je čutila v bližini, so se ji z vso strastjo povrnila prejšnja čustva.

O! Tako hudo je še nikoli ni bolela duša. Zdelo se ji je, da se ji je znova nasmehnila sreča — ali naj pusti, da ji zopet ubeži? Slednjič ni mogla več prestajati. Govoriti mora z Lenartom, da si bo na jasnem. Naj izve, kako je bilo, potem naj stori, kakor mu drago.

Opazila je, da je odšel k sestri na samoto, dve uri ga je pričakovala za plotom. Ko je slednjič sključen pod dežnikom stopil na klanec, se je nenadoma znašel pred njo.

»Ti si?« je vzkliknil pol iz presenečenja, pol iz zadrege.

»Jaz,« je rekla in si popravila ustnice, kakor da jo žeja. »Jaz,« je ponovila. Kaj hoče tam? Bilo ji je težko; najrajši bi se bila na mestu obrnila in odšla. Pa je ostala. »Kje si bil?«

»Pri Micki. Mati je bolna; prosil sem jo, naj kdaj pogleda k nji... Kam si namenjena?«

Kam? Nikamor. Ni mu mogla odgovoriti; nemo mu je segla v ponudeno roko. Za trenutek jo je podržal v svoji.

Gledala sta se in molčala, kakor da si ne vesta kaj povedati. O, te Lenartove oči! Zalika se je ozrla po mokri pokrajini, ki se je vlažno svetlikala, nato se mu je zopet zazrla v zenice. Fant je mrščil čelo.

Zadnji dnevi so bili tudi njemu v muko. Strastno ga je vleklo k dekletu, obenem sta ga odvrčala od nje sramovanje in trpek občutek krivde. In neka sumnja, ki mu je še vedno kot madež lepela na duši in se ni dala izbrisati. Tistega poslednjega večera pred odhodom v svet ves ta čas ni mogel preboleti. Zdaj, ko je zopet bil doma in so se mu znova porajala prejšnja topla čustva, se mu je spomin na to kot trn zadiral v srce. Visel je kot v precepu. Mati ga je venomer opominjala z očmi. Sestra ga je tisto popoldne s solzami v očeh opozarjala na neke dolžnosti. Premagan se je poslovil od nje; vedel je, kaj mora storiti. Stopil bo naravnost k Lajšarju in govoril odkrito besedo. Po poti so se mu znova pomračile misli; negotovo kot pijan je stopal pod dežnikom.

Da ni srečal Petra, bi se bil izognil Zaliki, ki bi do dna duše obupana gledala za njim. Našel ga je ob Grivčevi drvarnici, kjer se je pod pristreškom razgovarjal s Cilko. Da, saj je že slišal, da se tam ženi; tudi je izvedel, da je računal na njihovo hišo. Brinarjevo maščevanje je očeta spravilo v ječo. Dotlej zaradi tega ni občutil zaničevanja, duša mu je bila prepolna drugačnih občutkov, tedaj pa se mu je dvignil gnus v grlo. Čemu se mu je skril za drva? Ali se mu ne upa pogledati v oči? Podlež! Smešno, da si zaradi njega trapi dušo. Čutil se je neznansko vzvišenega nad njim, srce mu je postalo lažje. Fej! Stežka se je premagal, da ni izpljunil pred dekletom.

Ko je čez nekaj minut stal pred dekletom, mu je le še rahla senca blodila misli. Zalika se mu je zdela tako postarana, tako izmučena in do konca ponižana, da se mu je zasmilila. Izraz oči in obraza — ne, ni mogel več podvomiti v njo. V zadregi si je pogladil lase in čelo.

»Kako je?«

»Saj veš, kako,« mu je odgovorila, krčevito so ji zatrepetale ustnice. »Nič se nisi oglasil.«

»Saj, saj,« je fant zahrkal in se nemirno prestopil. Ali naj se opravičuje? Znova ga je obšel spomin, to pot ne s tako bolečino kot prej. »Saj veš, kako je bilo,« je stiskal ustnice, glas mu je skoraj potišal. »Nočem očitati... a dobrega si nisem mogel misliti...«

»Kako naj bi bila vedela, da nisi ti, dokler mu nisem odprla? Potem se pa ni dal odgnati. Ti pa — niti, da bi ti utegnila povedati, kako je bilo... In če sem tudi kaj zakrivila, sem se zato dovolj spokorila.«

Lenart ji je strmel v oči. Verjel ji je, da govori resnico. Prej ni imela moči, da bi Petra zgrda odgnala, potem, ko njega ni več bilo, ga je napodila kot psa.

»Vem, vem. Saj ti verjamem... Pa si vendar mislila tudi nanj.«

»Prej, ne rečem,« mu je odkrito priznala in se v zadregi zopet ozrla po pokrajini. »Potem, ko sem bila vsa tvoja... nič več...«

Torej prej... Vendar! Lenartu se je spačil obraz, a se je premagal. Dekle je govorilo odkrito, prepričujoče, to ga je pomirilo. Kaj naj še reče? Približala se mu je, da sta se dotikala dežnika. Deževalo je brez prestanka, motne kaplje so udarjale na platno. Besede, ki sta jih govorila, so bile svetle, vedno svetlejše, jasnile so jima dušo. Lenartu je bilo, kakor da mu je srcé po dolgem času dobilo peroti, splahutavalo mu je v prsih. Le iz prizvoka Zalikinih besed je zvenelo rahlo očitaje.

Zakaj ga pred ljudmi ni izdala? Moj Bog, molčala je, ker se je bala očeta, predobro ga je poznala. Med hišama je že tako vladala mržnja, potem bi nastal le še hujši pekel, tudi zanjo. In saj bi si s tem tako nič ne mogla pomagati. Ve, da so prav zato vse najslabše mislili o nji...

»Saj ničesar ne zahtevam od tebe,« je rekla, a usta so ji šla na jok. »Da ne boš mislil... Le govoriti sem hotela s teboj... ti povedati... da me ne boš krivo sodil...«

Ni govorila resnice, le ponujati se mu ni hotela. Koliko ognja je bilo v njenih očeh, obraz ji je drhtel od prikrite bojazni. Lenart bi jo bil najrajši objel in privil nase.

»Vse se bo uredilo, presneto,« je dejal zamolklo. »Morda si bomo ohranili tudi hišo... Če pa ne, saj bova lahko živela tudi na gostiji...«

»Lenart!«

Nista se menila, kaj porečeta očetu. Čutila sta le tople dlani.

Na pobočja je bila že legla tema, v hišah ob klancu so zagorele luči, ko sta se ločila.

22.

Sodna obravnava se je vršila sredi zime. V gorah je melo z vetrom, v mestu je pihala mrzla kraška burja. Vlak, ki je vozil iz hribov, je imel dve uri zamude. Sodišče je bilo zbrano, tudi obtoženca sta že sedela na svojih klopeh, le prič še ni bilo. Že so hoteli prenesti obravnavo, ko so slednjič prišli tudi Lazenci.

Lenart ni bil klican za pričo. Prišel je, da bi videl, kaj bo z očetom in domačijo. V topli dvorani se je stiskal med občinstvom in iztezoval vrat, da bi videl očeta.

Lajšar je dvigal temno glavo, begal z očmi in se negotovo, malce porogljivo nasmihal pod brki. Zemljak je bil ves majhen poleg njega, sključen v dve gubi, kakor da leze nekam vase. Lasje so mu hudo osiveli, bil je kakor kak starček. Lenart ga je zmeraj poznal samozavestnega, trdega, zdaj se mu je milo storilo. Oče se ves čas ni ozrl, strmel je predse, kakor da nenehoma nekaj temnega razmišlja.

Bil je prav tak, kakršnega je videl dvakrat, ko ga je obiskal v ječi. Sključen, s poraslo brado je stal za mrežo, oči so mu žalostno gledale. Bilo je, kakor da so se mu med tistimi stenami izcedile vse moči. Sedel je po nedolžnem, to je sam najbolje vedel, vendar ga je pekla sramota. Postal je nebrižen za vse drugo, sina se ni razveselil, niti se ni začudil, da ga vidi pred seboj. Tudi novico o ženini smrti je sprejel, kakor da jo je že pričakoval. Reva je umrla za pljučnico, niso je mogli rešiti. Tako? Zdelo se je, kakor da mu je to še v olajšanje in mu je eno breme palo z duše. Ko se je vrnil v celico, se je vrgel z obrazom na blazino in stokal. Prav zdaj, ko sta se duševno zbližala, mu jo je Bog vzel. Porajali so se mu očitki. V prvi bridkosti bi mu bilo vseeno, ako ga tudi obsodijo. In vendar mu ni bilo vseeno. In mu ni šlo le za domačijo. Pod težo drugih občutkov je bil misel nanjo porinil nekam v ozadje; šlo mu je za pravico. Ako ga obsodijo, ga bo notranje do konca zlomilo.

Razprava se je začela.

Zanjo je vladalo veliko zanimanje. Zapleten, svojevrsten primer. Mnenja o nedolžnosti ali krivdi obtožencev so bila deljena.

Anton Razpet je osumljen, da je zažgal lastno hišo. Ali je to storil?

Zemljak je vzravnan stal pred sodniki. Osivela glava se mu je narahlo tresla.

»Ne. Čemu bi bil to storil? Saj me ni bilo niti doma.«

Tako? Kje pa je bil? Pri fari. Tja je nesel pismo za sina, potem pa je stopil v krčmo. Ali ga je tam kdo videl? Kajpak — kako da ne! Krčmar in neki kmet, Vincenc Logar, skupaj sta pila.

Priči sta potrdili njegove besede. Predsednik sodišča je kimal z glavo. Počakajta, še neko vprašanje! Kdaj je obtoženec zapustil krčmo? Vincenc Logar se tega ni spominjal, bil je takrat že preveč opit. Krčmar pa je povedal natančno uro. S praga je gledal za odhajajočim, tedaj je bilo v zvoniku. In kdaj je začelo goreti? No, dobro. Od fare do Lazen je uro hoda, to so potrdile tudi druge priče. Zemljak je pot pretekel v pol ure, saj se je kar kopal v znoju; došel je, ko je požar pojema.

Obtoženec se je globoko oddahnil. Srce mu je prosteje zadihalo.

»Toda — Anton Razpet, tu je priča, ki trdi, da ste grozili s požarom.«

Zemljak je gledal, kakor da se čudi. Saj je vendar jasno: ni ga bilo niti doma — kaj pa še hočejo od njega? Da, res, je priznal zamolklo in se nemirno prestopil, govoril je nekaj takega, v jezi. Brinar, samogoltnik,

je prežal na njegovo posestvo. To ga je razsrdilo. Rajši zažgem! Storil pa tega ni. Zažgati lastno hišo? Kdo bi mogel kaj takega storiti?

Brinar je pričeval tako tiho, da ga je moral sodnik dvakrat opomniti: Glasneje! Bil je ves majhen, kakor da leze v tla, sramoval se je. Vsa vas mu je zamerila, da je tako obdolžil soseda. Saj takrat najbrž ni vedel, da bo mogel besede ponavljati pred sodnijo. Tega ne trdi, je rekel, da je Zemljak res zažgal. Razen, da mu je to morda kazalo storiti.

»Zakaj?«

»Da bi mu izplačali zavarovalnino. Ves je v dolgovih...«

Zemljak je ostro bolščal v soseda. Ni dovolj, da ga je spravil v ječo, tu pred vsemi ga sramoti. Da je bilo to v krčmi, bi bil zakričal in ga s pestjo udaril v obraz. Tako pa se je vprašujoče, proseče, kakor da išče pomoči, zazrl v sodnike. Ali ga res nihče ne bo branil?

Tedaj mu je bilo stokrat žal, da je bil preiskovalnemu sodniku imenoval Lajšarja. Verjel je, da ga bodo izpustili iz ječe, ki ga je bila strla, a se s tem ni opral sumnje. Zdaj, ko bi mogel besede ponoviti, so se mu prilepile v grlu. Lajšar je sedel poleg njega.

»Kdo je tedaj zažgal? Ali koga sumite?«

»Ne,« je odgovoril zamolklo. »Nikogar.«

»Tako? Preiskovalnemu sodniku pa ste nekoga imenovali.«

Obtoženec je lovil sapo.

»Da,« je rekel trdo. »Rekel sem, da sva si sovražna in da bi bil lahko on... Nekoč mi je grozil... Pa tega gotovo ne morem vedeti. Nisem ga videl.«

Zemljak je zmeden, z vzdihom sedel.

Lajšar se mu je ves čas zlobno režal. Zagovarjal se je strastno: ne, ne in ne! V laseh sta si bila, to je res, tudi grozil mu je, a ne s požigom, še manj pa je kaj takega storil. Tisti popoldan je popival v krčmi. Pred mrakom je odšel domov, legel na seno in zaspal. Prebudil se je, ko je bila že tema, slišal je neko vpitje, skozi paž je videl požar. Stopil je na klanec, da vidi, kaj se godi. Vsi so ga videli.

Vas je pričevala. Da, soseda sta si bila sovražnika, javno sta se sprla, Lajšar je Zemljaku grozil. Ne s požigom, tega ne! Pač, nekoč, ko je bil popolnoma pijan, je blebetal o »rdečem petelinu«. Ilovčar je v pozoru stal pred sodnikom in se trudil, da bi govoril izbrano. Lajšar je tisto popoldne pil v njegovi krčmi, odšel je zgodaj pred mrakom, ni bil preveč pijan, še prav dobro je hodil. Lajšarica se je vsa topila v solzah, govorila je zmedeno, skoraj tiho. Da, njen mož je še pred mrakom prišel domov in legel v seno. Čudno se ji je zdelo, da ni sitnaril kakor ponavadi, kadar je bil opit. Ali je potem zopet odšel iz hiše? Tega pa ne ve. Ni je bilo doma, odšla je po opravkih k sosedu. Zalika se je prav tedaj vrnila domov, srečala jo je ob plotu.

Zalika je blede, a brez solza stala pred zeleno mizo. Domov se je vrnila, ko je mati odhajala k sosedu. Naj pove, ali je bila potem ves čas doma. Ves čas. Vse dotlej, ko so zavpili na vasi, da gori. Ali je oče medtem odšel z doma? Ne! Videla ga je le priti.

»Lažeš!« je zakričal Lajšar in se dvignil.

Predsednik sodišča ga je ukrotil; zopet je sedel in z očmi divje streljal v hčer. Zalika se je zmedla. Rada bi bila rešila očeta, bojevala se je v sebi, a ni mogla lagati... Občinstvo je zašumelo.

»Vi trdite, da se je oče šele tedaj vrnil domov?«

Zalika se je z obupnim pogledom ozrla okrog.

»Saj res ne vem,« je zajecljala. »Bil je že mrak... neka senca je šla mimo okna... Mislila sem, da je on...«

Potem so jo obbile solze. Ni več razumela, kaj jo vprašujejo. In če bi bila tudi razumela, bi ne bila mogla odgovoriti. Z dlanjo na obrazu je sedla na klop in tiho pohlipavala.

V dvorani so nastali trenutki tesnobnega molka. Zemljak je komaj vedel, kaj se godi; srcé mu je pravilo, da je rešen. Lajšar je srepo strmel v državnega pravdnika, ki je govoril. Pred njim sta sedela obtoženca, ki so ju dolžili istega zločina. Kateri je kriv? Da je eden izmed njih požigalec, se mu je zdelo izven vsakega dvoma. Lajšar, delomržnež in pijanec, ni vzbujal zaupanja, vendar je državni pravdnik že koj spočetka huje sumil Zemljaka. Ako naj je izbiral med sovraštvom in koristolovstvom, se mu je zdelo poslednje tehtnejši nagib za požig. Da ni bil Zemljakov alibi tako jasno izpričan in bi v Lajšarjevem zagovoru ne bila nastala nevarna vrzel, bi se bil težko odločil. Zdaj pa je predlagal Zemljaka v oprostitev, za Lajšarja pa je zahteval kazen.

Lajšarja je privzdigovalo na klopi. Zdelo se je, da bo zdaj zdaj izbruhnil, stežka je čakal konca. Njegov odvetnik, plavolasi dolgin, ki ga je uradno zagovarjal, je uporabil vso govorniško spretnost, da bi ga rešil. Bil je na glasu kot dober pravnik in se ni rad premagan umaknil iz boja. »Gospoda,« je govoril s povzdignjenim glasom, »vsa vas je pričevala, da sta si bila ta dva soseda sovražna. Ne dvomim, da so priče govorile resnico. Toda prav to dejstvo govori za nedolžnost mojega klienta. Antonu Razpetu je dolg zrasel čez glavo. Grozila mu je dražba, ki bi se bila morala kmalu vršiti. Zaman je trkal pri sosedih in iskal denarja, nič ga ni moglo rešiti. Rešil bi ga edino požar, to se pravi, kar sledi iz tega: izplačana zavarovalnina. To je izrekla ena izmed prič, to je mnenje cele vasi. To je gotovo dobro vedel tudi moj klient Lovre Prezelj, ki sedi pred vami. Gospoda, zdaj mi pa povejte, kdo bi bil tako neumen, da bi šel in svojemu osovraženemu sosedu zažgal hišo v zavesti, da mu bo s tem storil le uslugo? Mislim, da nihče. Sovraštvo, ki ga je moj klient gojil do soseda, ga ne obremenjuje, ničesar ne

dokazuje, ampak nasprotno: izpričuje njegovo nedolžnost... Predlagam njegovo oprostitev...«

Občinstvo se je pogledovalo in postalo nemirno. Predsednik sodišča si je bil del roko na uho in napeto poslušal. Državni pravdnik se je nasmihal pod brki in nekaj risal po papirju. Lajšar je nepremičen strmел v svojega zagovornika, ki je mahal z roko, kakor da trga niti suma... Čas se je bil že davnaj pomaknil čez poldan.

Nad mestom je viselo mrko nebo, v golih vejah kostanjev in platan je šumela burja. Zdaj pa zdaj je udarila v okna, da so zažvenketale šipe. Zemljak se je bil ozrl po občinstvu, oči so se mu ujele s sinovim pogledom, skopo se je nasmehnil. Ko so se zopet vrnili sodniki, ga je nekdo s sunkom opomnil, da je vstal.

Anton Razpet oproščen vsake krivde, se je glasila sodba. Zaradi pomanjkanja dokazov je oproščen tudi Lovre Prezelj.

Odvetnika sta si čestitala.

23.

Zunaj je ležala debela plast snega, vse poti so bile zaprte, nebo sivo, zrak tih, brez vetra. Tiste dni je bil Zemljak nekam molčeč, vase zaprt, kakor da nosi kdo ve kaj na duši. Polegaval je na peči, saj ni spal, a bil je nepremičen, kakor da ga je bilo neizmerno izmučilo. V splošni tihoti se je le kdaj pa kdaj ozrl v okna, ki so bila zamrzla do vrha. Bil je redkih besed, vstajal je le dvakrat na dan, ko so ga klicali k mizi. Zajemal je tiho, nenadoma je položil žlico na mizo in zopet legel po peči.

Katra, ki jima je zdaj gospodinjala, in Lenart sta se pomenljivo spogledala.

Zemljak pa je mižal in se potapljal v misli in občutke. Kazalo je, da ga je vrglo iz tira in se ne more več uravnovesiti. Hkratu se je čutil strašno zapuščenega in osamljenega. Reze ni bilo več. Njeno izgubo je do dna občutil šele tedaj, ko se je zopet vrnil domov. Lenart mu je ugajal, zresnjen kot je bil; da bi bil nekdanj tak, bi mu bilo zaigralo srcé. Zdaj pa toliko, da je to ugotovil sam pri sebi. Kakor da to zanj nima več pomena. Tako mu je bilo, kakor da mu vse pride prepozno.

Potem ko se je nebo zjasnilo in se je sonce bleščalo na snegu, se je pretegnil in stopil iz bajte. Kakor da se je prebudil kmet v njem in ga zopet vrnil življenju. Kidal je sneg, cepil drva in prinašal vode od korita. Katrina bajta, kakor da je bila zmeraj njegov dom, posvečen njegovi skrbi. Zamašil je streho, popravil vrata, da ni pihalo v vežo. Ves čas ni odšel na vas, skrb za živino je prepuščal Katri in Lenartu. Izogibal se je sosedov, ne le Lajšarja in Brinarja, kakor da ga še vedno

peče sramota. Bodel ga je pogled na pogorišče, ki je z žalostnimi ostanki zidovja ležalo pod snegom.

Nekoč je odšel s košem v kozolec po snope fižola. V gazi na klancu je zagledal fanta in dekle, ki sta se pogovarjala. Fant se je ozrl, bil je Lenart, tedaj je spoznal tudi Zaliko. Saj to bi bil lahko pričakoval, vendar ga je tako čudno zadelo, da se mu je povescila brada. Kakor da se mu je obudila cela reč spominov in se mu zagatila v grlu. Kaj se ni fant okrenil, da bi stopil proti njemu? Ni ga čakal, prazen se je vrnil.

Zalika je bila prepadena.

»Moj Bog! Težko bomo živeli,« je vzdihnila.

»Ah, kaj!« je dejal fant in zamahnil z roko, kakor da odganja strahove. »Govoriti moram z njim...« Nato sta se poslovila.

Govoriti z očetom ni bilo lahko. Tako se mu je vsaj zdelo. Nekoč ga je oče iskal z očmi in z besedo, a on se mu je izmikal; zdaj je bilo narobe. Čakalo ju je delo, skrb, a vse dni niti besede o tem, kakor da se oče izogiblje zgolj misli na jutri. Kadar je Lenart previdno napeljal pogovor, se je Zemljak molče dvignil in odšel. Fant je kakor brez glave, napol ohromel hodil okrog. Kaj naj počne? Moral se bo odločiti.

Oče je sedel v bajti, prižgal si je bil pipo in se zavijal v goste oblake dima. Kazalo je, da se je že pomiril. Vendar je imel težke oči; sina, ki je trikrat odšel po izbi, ni pogledal v obraz.

»Oče!« Lenart se je ustavil in se malce zmedel. »Mislim... da se nama bo treba nekoliko zganiti...«

Zemljak je naglo dvignil glavo.

»Zganiti? Kako misliš?«

»Tako,« je dejal sin z večjim pogumom. »Tako ne moreva sedeti in vsak po svoje... Stopiti je treba v mesto... Odvetnik, zavarovalnina — vse je treba urediti. Mislim na to, da si postavimo novo hišo. Zdaj ni nujnega dela; ko se vreme ustali, se bo marsikaj dalo storiti...«

Zemljak je pihal oblake dima in gledal v pod. Ob sinovih besedah mu je bilo toplo ob srcu. Vendar dolgo ni spregovoril.

»Le ti za vse poskrbi,« je slednjič rekel počasi, zamolklo, kakor da se je stoprav tedaj, ne brez bolečine, do konca odločilo v njem. »Poskrbi, ali pa pusti, da vse propade.«

Fant se je zavzel.

»Zakaj? Ljubše bi mi bilo, da bi vi...«

»Le nič nepotrebnih besed,« mu je oče ostro segel v besedo. »Dejal sem in tako ostane! Jaz ne morem več. In — nočem! Vem, da me ne bi ubogal v vsem, pa še v ostalem ti odločaj! Morda boš ti imel več sreče.«

Lenart je zavzet gledal očeta. Kako odločno, a vendar bridko mu je zvenel glas! Čelo se mu je nabiralo v gube, iz njih ni bilo mogoče razbrati, kaj mu je v duši. Ali ga je res tako do konca izmučilo? Morda

je vzrok, da se odpoveduje gospodarstvu, globlji. Lenart je le čutil, da oče z obsodbo ni zadovoljen. Bil je oproščen, a je bil oproščen tudi Lajšar... Ostalo je nekaj na dnu, kar je čutil le sam in bo tudi sam nosil do smrti.

»Prav. Toda sam ne bom zmogel vsega. Morate mi pomagati.«

»Saj. Ne rečem, da ne. Pomagal bom, kar bo v moji moči. A z glavo se ubijaj ti, tebi bom vse prepisal. Ako boš potreboval sveta ali kakega podpisa, pa povej.«

Lenart je razburjen stopil po izbi. Bil je vesel, a obenem je čutil, kako mu skrb lega na pleča. Ali bo zmogel? Oče mu še nikoli ni bil tako skrivnosten, obenem še nikoli tako blizek in ljub. Težko mu je bilo govoriti, a je hotel, naj bo vse čisto med njima.

»Potem se bom moral kmalu oženiti,« je rekel previdno. »Ko bo nova hiša pod streho, ne bova mogla biti brez gospodinje.«

»Res ne. Pa se oženi!«

»Ne vem, ako vam bo Zalika po volji.«

Zemljak je zopet molčal in stežka požiral neko misel. Lenart je stal za vrati in čakal.

»Meni bi ne bila po volji,« je oče slednjič zategnil in izpljunil. »Če je tebi tako prav, jo kar vzemi. Ne bi ti je mogel braniti. Kar se mene tiče, saj ni, da bi moral živeti pod isto streho.«

Fantu je od začudenja zastal dih.

»Kam pa pojedete?«

»Kamor koli. Morda k Micki.«

»Tega ne boste storili!« je vzkliknil Lenart. »Saj bi bila sramota. Za vse bo dovolj prostora pri hiši.«

»To že,« je Zemljak dejal rezko. »To že,« je ponovil. »Nikar ne misli, da je zaradi Zalike. Nje se ne bojim. Le tega bi ne prenesel, da bi kdaj Lajšar stopil čez naš prag. Se pa že rajši umaknem.«

Sinu se je olajšalo srcé. Očetu Zalika ni po volji le zaradi Lajšarja?

»Saj ga ne bo,« je rekel.

»Ti veš, da ga ne bo!«

»To bo moja skrb,« je sin govoril zaneseno. »To prepustite meni.«

Tedaj bi bil očetu vse obljubil. In vendar ga je rahlo zaskrbelo. Potem nista več govorila o tem. Do mraka sta delala načrte, kako bosta pozidala hišo. Pomlad in poletje jima bosta naložila obilo dela — ali ga bosta zmogla? O tem se nista vpraševala. Oče je bil za trenutek zopet ves tak kot prej, veselo so se mu svetile oči.

Nenadoma, kakor da ga je ranila neka misel, je presekal pogovor, se naglo dvignil in odšel iz izbe. Njegova sključena tenja se je splazila mimo oken.

(Dalje.)

Vinko Beličič | Soneti

Posvečena mladost

Gospod, posvetil sem Ti mlada leta:
k svetlobi pot, ki v večnosti naj mine.
Ti veš: v kaluže silijo stopinje
in ozka steza v trnje se zapleta.
Na nitki moja je mladost ujeta,
a ne pustiš me v spenjene globine.
Oblaki razbeže se, sonce sine —
očiščen se iskrim ko rosa s cveta.

Vse, kar boli me, česar čas ne zbriše,
prinašam v dar Ti ko otrok na dlani.
O daj, da bo srce čezdalje tišje!
Svetilnik moj do konca dni ostani:
ko zadnji val zažene se najviše,
prestrezi v mir me Svoj nad oceani!

Molitev za domovino

Pred veki so nam Tvoje roke dale
te zemlje kras in bol: gorá višine,
potoke, griče, jezera, doline
in okno v svet — opojni dih obale.
Viharjem zoperstavljajo se skale.
Ti hotel si, da rod naš ne premine,
in šli smo skozi solz, krvi ožine,
graščinski bič in turških konj navale.

Glej, ob mejnike pljuska tuje morje.
Ne daj, da se pred kelihom trpljenja
koleno upogne! K soncu zre naj, kdor je
napil se Lepe Vide hrepenenja!
Očetna vera bodi pot v obzorje,
beseda materina slast življenja!

Dekletu

Iskal sem te z nemirom, bolečino
v viharnih urah. V sleherni minuti
so dvigale me angelske peruti,
smeh satanski me vlekel je v globino.
Pomladi čakal sem, da njeno vino
me opoji, da duša moč začuti,
ki z njo bi okrepljena mogla vzpluti
iz zemske stiske v svobodno sinjino.

Zdaj z jasnimi očmi zreš toplo vame.
Ko krog in krog je cvetje, žvrgolenje —
ne čudi se, da slast me ne zajame!
Saj, če te odplavi mi spet življenje,
za sleherni bom kapljico omame
izpil pelina čašo v pozabljenje.

Himna ljubezni

Ti si ozvezdij divna harmonija,
neba sinjina v zmagoslavni vesni,
si jabolčnega cvetja duh prelestni
in slavčkovega petja melodija.
Ti vetra si šepet, ki me ovija
z brezčasnostjo, si sonca žar nebesni,
skrivnost si, nedoumna v noči kresni,
in draga si mi kakor domačija.

O, več ne ugasni mi, podoba blede,
oči premila luč, več mi ne beži,
ne umolkni več, pojoča mi beseda!
Z vezmi ljubezni trdno me poveži,
ki nosiš slast poročnega obeda,
me spremljaj do usojenih obrežij!

Piščalka

»**K**o se od doma posloviš, bi rada
piščalko s tvoje ródinske dobrane.«
Trosile cvetje sape so igrave
na pismo, slišal se je klik strnada.
V kostanjevem je grmu veja mlada
porezana solzila se na trave.
Piščalko, usta in oči sanjave
zlatila je pokojna luč zapada.

Glej: v Ródinah je zrasla, narejena
bilà na samo je nedeljo belo,
v spomin ti na tišino izročena.
O, da srce bi v njenih zvokih pelo,
ko boš ljubeča mati, zvesta žena
in bo telesa cvetje že uvelo!

Dobrotni smrti

O blaženost ljubezni in grenkoba!
Ti sončna pot srca, nedoumljiva
me vodiš, svet se mi vse bolj odkriva,
vse bolj utruja me, boli svetloba.
Upepelila se je sanj otroških doba,
na ramah je življenja teža siva,
je trud in znoj. Ko bo požeta njiva,
pojenja žar, zastre me senca grôba.

Tedaj prišla boš bela, zvezdnokrila,
izsrkala drhteče mi pozdrave
in na srce me tiho poljubila.
Ugasle, umolkle bodo te dobrane.
Vsevdilj mi bo sijala zora mila
ob večnem, sladkem psalmu iz daljave.

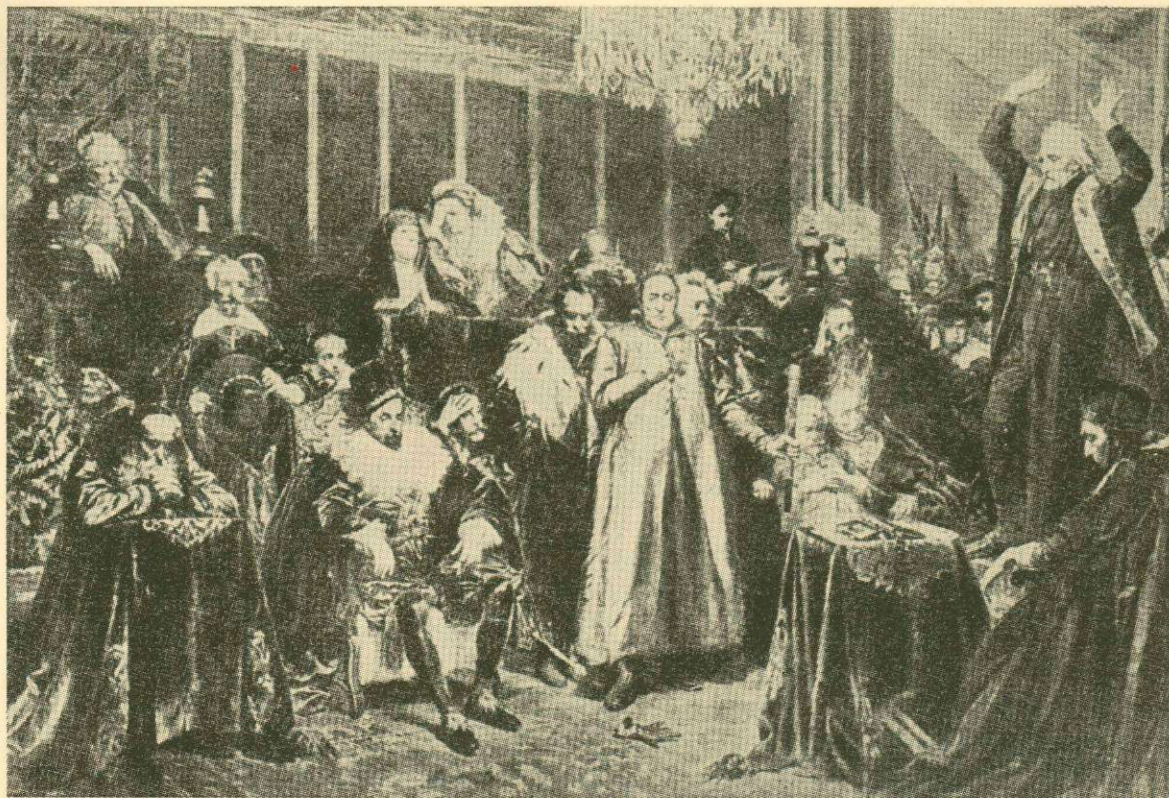
Tine Debeljak

Dva poljska kulturna jubileja

Jan Matejko

Ko je v velikem porazu l. 1863. umrla visoka poljska romantična poezija, ki je več desetletij držala v času »interregna«, to je: v času suženjstva brez poljskih kraljev, v rokah »vlado duš« (Mickiewicz izraz), je v drugi polovici XIX. stol. prešla na drugo duhovno področje — slikarstvo, v roke Grottgerja za leto 1863. (glej članek prof. Steleta v DS 1923) ter za poznejša tri desetletja v roke Jana Matejka, največjega poljskega slikarja zgodovinskih motivov. Ko mu je kraljevsko mesto Krakow l. 1878. na Wawelu izročilo v vidni znak njegovega kraljevskega poslanstva v slikarstvu zlato žezlo, ga je sprejel v imenu — Słowackega, katerega je tedaj svečano priznal za svojega predhodnika in izvor svojega navdiha. »Sedaj je interregnum,« je rekel, »zato vi, predstavniki mesta in naroda, v sedanjem brezkralljevju kakor na elekciji (volitvi kraljev) poklanjate znak kraljevskosti svojemu — kakor ga imenujete — mojstru... Če naj verjamemo slutnjam pesnikov, nam ta trenutek mora priklicati v spomin zgodovinske vizije našega Juljuša. Ali morda svojega »Kralja Duha« ne priznava moj narod tudi v poljski umetnosti? Z izročitvijo žezla ste mi dali priliko, da čutim ta hip naglo zgodovinsko spremembo — prerojenje!« Tako je svečano priznal svoje duhovno rojstvo iz duha Słowackega, h kateremu se je zatekel po navdih že deset let prej, kakor piše ženi iz Pariza (28. IX. 1867): »Pred kratkem sem bil na Montmartru pri grobu Juljuša in sem jokal, ko sem ga videl pokopanega na tuji zemlji. Posmehnil se mi je iz medaljona — tako se mi je zdelo — in mi z očesom pokazal na Lilo Wenedo, najgloblje vklesano v spomenik. Čutil sem se majhnega in ubogega spričo sence njegovega duha — toda položil sem roki na grob in ga prosil za bratsko duhovno pomoč...«

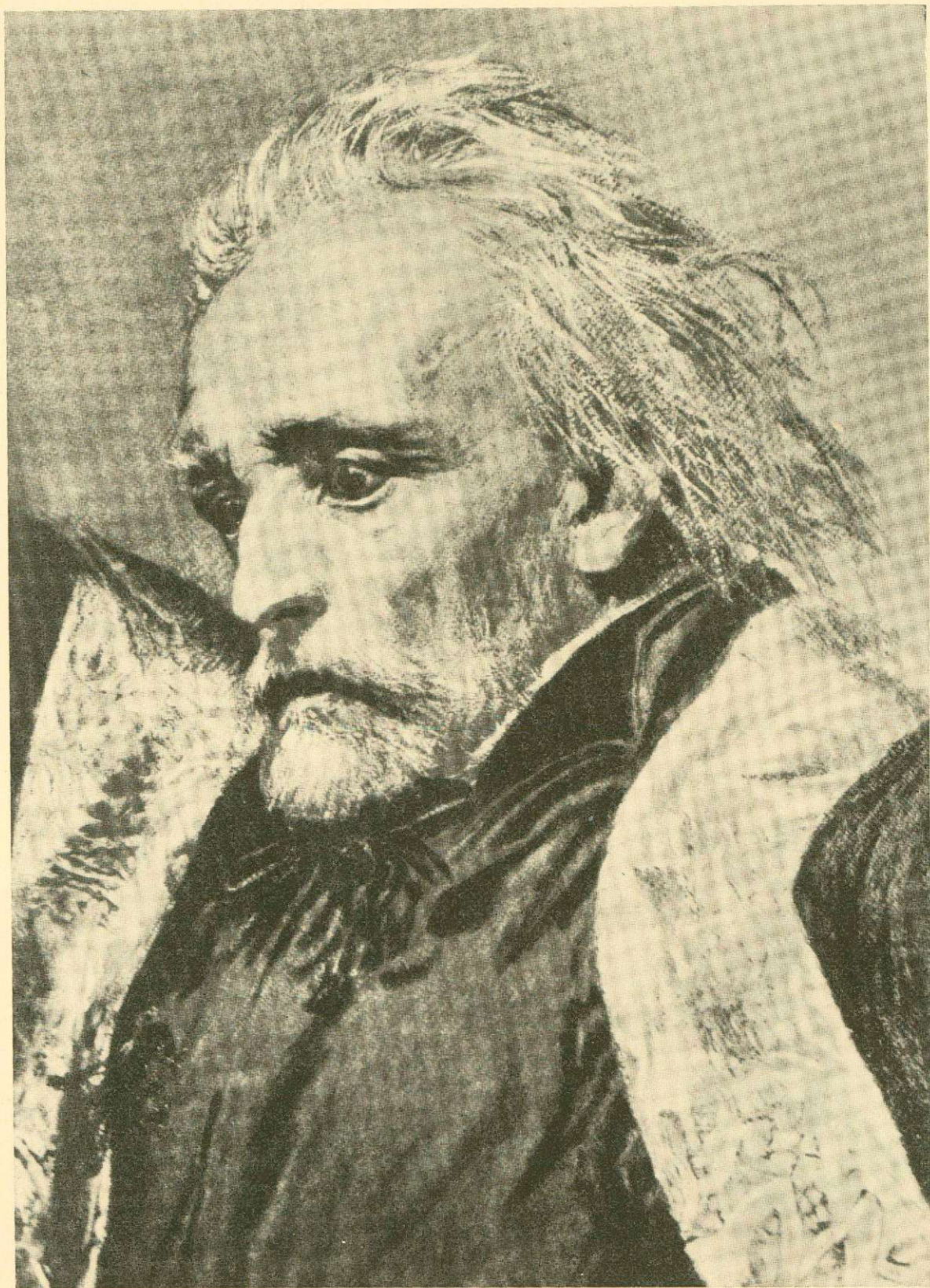
Tako je Matejko postal zavestni nadaljevalec Słowackega duhovne tradicije, njegovega vizionarnega gledanja stare poljske slave, zmag in porazov, ter sam postal novo vtelešeni prerojeni poljski »Kralj Duh«, v katerem so dobili svoj lik in obraz vsi tisti veliki poljski možje preteklosti, ki so po Słowackega zamisli predstavljali vtelešenje poljskega najvišjega duhovnega napa. Med nje se uvršča Matejko, ki ima v poljski zgodovini svoje mesto poleg najvišjih preroških postav poljskega narodnega genija, poleg Mickiewicza, Słowackega in Krasińskiego kot organski dedič njihovega poslanstva, poleg Sienkiewicza in Wyspiańskiego, svojega vrstnika in naslednika, ter še Żeromskiego, zadnjega poljskega barda in »preroka«, ki je svoj narod pripeljal v novo svobodo in vlado nad narodom zopet predal v roke političnim predstavnikom poljske državnosti, pravim naslednikom poljskih kraljev. Tistih kraljev, ki so v narodu in poljski duši živeli v heroičnih podobah Matejkovega kista.

Sl. 27. Jan Matejko: Pridiga Skarge

Sl. 28. Jan Matejko: Bitka pri Grunwaldu

Sl. 29. Jan Matejko: Obličje jezuita Skarge (detajl)

Čudno: Matejko, ki je bil sin ponemčenega Čeha in matere iz krakovske nemške protestantske rodbine, je postal največji predstavnik »rasne poljske umetnosti«, ki ni hotel »posnemati niti tujih čednosti« ter se je ves posvetil samo Poljski, »službi Domovine«, in tako postal najčistejši izraz poljske žalosti, zaverovane v slavno preteklost. Pa bil je tudi eden največjih katoliških umetnikov, ki ni začel dela brez križa in molitve, in se je izjavil, da »brez religije — in to katoliške — ni mogoče ustvariti ničesar, kar bi lahko imenovali vsaj povprečno«, ter iz spoštovanja do verskih čustev ni prodal nobene podobe s svetim motivom. Ta Matejko se je rodil 24. VI. 1838 (kakor so ugotovili šele ob njegovi stoletnici, ki so jo napovedali za ves mesec prepozno, ne vedoč, da se je iz knjige v knjigo prepisoval napačni rojstni dan; pr. W. Kloss: O datę urodzin Matejki, Kur. lit. nauk. 1938, nr. 29) v Krakovu, kate-rega slavna zgodovina s starimi spomeniki mu je prevzela vso dušo in sprostila njegovo vizijo. In od rojstva do smrti na dan Vseh svetnikov 1. 1893. je živel in delal v njem ter je le nekajkrat šel v zamejstvo: za nekaj mesecev na monakovsko akademijo, za nekaj dni na dunajsko, štirikrat na razstavo v Pariz in na izlete v Rim, Prago, Carigrad, v Budapešto, Gdansk in Varšavo. Sicer pa je bil — samouk: po nekaj letih liceja (brez glavnega izpita) je napravil slikarsko šolo in bil samo — slikar vse življenje. Toda kot slikar je žel odlikovanja po vsem svetu: bil je dopisni član raznih akademij v Parizu in Berlinu, v času največjega preganjanja Poljakov v Nemčiji, častni doktor jagiellonske univerze, sicer pa ravnatelj Slikarske akademije v Krakovu (ki nosi od lani njegovo ime), potem ko je odklonil podobno mesto v češki Pragi, kamor so ga vabili. Sicer pa je bila njegova slava v Avstriji tako velika, da ga je cesar Franc Jožef osebno obiskal v ateljeju v Krakovu; ob tisti priliki je Matejko govoril z njim — poljski, kajti znano je, da ni govoril nobenega tujega jezika. V svojem zasebnem življenju je imel sicer velike težave z ženo in denarjem — to pa naj bo tudi vse in mislim, da je dovolj, da si predstavimo njegov življenjski krog in lik, ki je bil slaboten, slabih oči (usodna napaka!) in malo upognjen: slabo telo za tako ogromno duhovno energijo in delavnost, kakršne ne kaže vsak umetnik.

V tridesetih letih napetega duševnega dela je ustvaril sto velikih, da, tudi ogromnih platen, ki spadajo med najmonumentalnejša dela poljskega slikarstva, 90 portretov ter nad 6000 risb, skic, načrtov za polihromijo Marijine cerkve v Krakovu itd. In kljub temu mu je ob smrti bilo žal, da ni ustvaril več, kakor bi lahko. Toda tudi kljub tej ogromni tvornosti in priznanju sodobnosti ni našlo njegovo delo v očeh njegovih naslednikov pravega razumevanja: zgodovinsko slikarstvo se je preživljalo po vsem svetu in Matejkovi sodobniki so prisegali že na drugačne umetniške principe — na impresionizem, naturalizem, njihovi nasledniki pa še na vse druge struje, ki so nastajale po njih do današnjega dne, tako da se je Matejku godilo, kakor pravi lani umrli glasbenik Karol Szymanowski o Chopinu: »Pri vsem brezkritičnem, skoraj bi rekel religioznem kultu umetnika-narodnega junaka, ni bil nikdar v

vsej polnosti priznan kot velik poljski umetnik, zaradi česar je njegovo dragoceno delo ostalo brezplodno, vrednota sama v sebi, na robu vse daljše poljske glasbene (v našem primeru: slikarske) tvornosti.«

Če je do l. 1918., ko je natančno po 25 letih Matejkove smrti prišel trenutek svobode, trajal ta brezkritični, skoraj religiozni kult Matejka-narodnega junaka, gledajoč v njem samo »velikega slikarja poljske preteklosti in državnosti v stari Poljski«, »varuha grobov« tisti »ognjeni steber, ki je sredi mraka suženjstva vodil narod po vzvišenih poteh ter mu ni dal podleči, poginiti v obupu in se odreči največjemu upanju«, kakor je napisal njegov največji načelni nasprotnik, pionir impresionizma in naturalizma St. Witkiewicz, je po prevratu odpadel tudi ta državljanski patriotični ozir ter je kazalo, da bo odpadlo vse, kar še dela iz Matejka »vrednoto v sebi«. Toda prav to, da je plemenita domoljubna tendenca njegovih platen postala ob »od mrtvih vstajenju stare poljske slave« brezpredmetna — danes zopet ne več! — ter so ob dvajsetletnici svobode zanikli tudi impresionistični principi in merila v umetnosti ter se je zadnje kaotično iskanje umirilo v ravnotežju sodobnega realizma, je nastala — kakor je rekel prof. Mehoffer — »atmosfera, v kateri bo moglo biti načelo matejkovske umetnosti priznано«. In prav jubilejne proslave lanske jeseni so imele namen, pogledati na Matejkovo delo z očmi sodobnega presojevalca umetnosti, ki ga topla tendenca slik lahko že pušča hladnega ter mu ne megli oči pri presoji pravih umetniških vrednot, oceniti Matejka — slikarja zgodovinskih motivov ter mu z njegovega stališča in ob primerjavi njegovih sodobnikov kakor tudi vsega zgodovinskega slikarstva v svetu, obenem pa z merili današnje umetnostne kritike določiti objektivni pomen v svetovni umetnosti, še posebej pa »v poljski narodni kulturni zavesti pripadajoče mu mesto, kar najpopolneje določeno ter brez vsakega sentimentalizma«, kajti samo v »takem primeru more postati delo velikega umetnika zopet večno živ vir nove umetnosti«. In določitev Matejkove slikarske osebnosti, njegove tvornosti, oblike in sloga kakor tudi bistva in večnostnega pomena njegove umetnosti, je bil namen govornikov ob njegovih lanskih slavnostih, med katerimi so bili njegovi najboljši učenci (Mehoffer) in poznavalci (Skrudlik itd.), kakor tudi najnovejša monumentalna monografija M. Treterja (1939), ki hoče biti izrecno »današnji pogled« na Matejkovo delo.

Že mladi Matejko je pokazal velik risarski talent in je v osmem letu dobil že domačo nagrado, ki mu jo je prisodil brat Frančišek, poznejši docent zgodovine. Vso svojo mladost je zbiral poljske starožitnosti, spomine na preteklost, risal po krakovskih cerkvah stare Stwoszeve figure, spomenike, grbe na hišah, obraze z grobov, ostanke razvalin, prav kakor je želel pesnik W. Pol leta 1839: »Potrebne bi nam bile podobe razvalin, gradov, dvorcev, koč, kolajn stare Poljske, kraljevih pečatov, ukrajinskih in litvanskih, deželnih, mestnih in družinskih zakladov; podobe zgodovinskih portretov, bakrotiskov, noš, orožja, nagrobnikov in gomil, razgledov pokrajin, starih značajev, podobe slavnih krajev ter sploh

lesene in zidane Poljske.« Zdi se, da je po tem programu — podobno kot Jurčič po Levstikovem — začel risati Matejko, ki je pozneje že v 22. letu izdal v svoji založbi dragoceno etnografsko zbirko »P o l j s k e n a r o d n e n o š e«. V svoj notes je risal vse, kar mu je prišlo v spomin: zapiske iz kronike in zgodovine, ki jo je neprestano prebiral, orožje, zaponke in kraljeve pečate, portrete škofov, vladarjev, vojakov itd., vse, kar je zasledil poljskega kjer koli. Strokovnjaki štejejo tri dobe v njegovi tvornosti ter si bi segala p r v a d o b a, doba učenja in iskanja, nekako do leta 1862, do tedaj, ko se je jasno zavedel svojega poslanstva: »zbuditi poljsko vest, spregovoriti do srca, vzbuditi v spominu staro Poljsko in jo postaviti pred oči XIX. veka, tako da bi se čutili sodobni Poljaki povezani z davnimi stoletji, da bi ne pozabljali, kdo so in odkod so zrastle ter kam so dolžni iti. Hotel je postaviti Poljsko iz stare zgodovinske legende v svetlobo današnjega dne. Napraviti »poljski problem« viden, konkreten za svoje ljudi prav tako kakor za svet« (Tarnowski). Leta 1857. je napisal željo, »da bi mogel vsaj deloma uresničiti dar, ki mi ga je dal Bog za Poljsko, kajti kako naj dam hvalo Bogu, če ne tako, da položim zdravje in talent v dar Domovini!« Tako je že v svojih akademskih letih snoval zgodovinske motive ter jih slikal še v smislu akademskega idealističnega klasicizma, potem pa v maniri Delarocha. Toda kmalu je ob čitvu poljske literature vnesel v svoje zgodovinske slike p o l j s k e g a d u h a ter svojo željo, vzbuditi poljsko slavo ter je s portretom poljskega dvornega norca »s t a n c z y k a, žalostnega po padcu Smolenska«, dal prvo čustveno razlago poljske zgodovine prav v smislu pesnika Goszczyńskiego, ki je v »Królu Zamczyska« opeval zmedenega lastnika stare razvaline, kot da je kralj svojega gradu: »Naselil se bom na gradiču... opremil ga po kraljevsko... pokrili bom vse stene s podobami svojih sanj, s podobami iz zgodovine, s proroškimi zavesami... Stanczyk pa te popelje v tvoje kraljestvo...« In res: slika »Stanczyk« (1862) ga je pripeljala v svet njegovih sanj in želja, da je postal v domišljiji in simbolu tak gospodar Wawela ter želel okrasiti kraljevske stene po kraljevsko s podobami iz poljske zgodovine in proroškimi vizijami... Odslej je Matejko živel samo tej svoji misli in služil s kistom Domovini. V svojih velikih platnih, ki so odslej sledila, je kazal svoje pojmovanje davnine ter skušal s svojimi podobami buditi narodno zavest v času, ko je Poljska padla v nov poraz leta 1863. In tu stopa Matejko v drugo dobo svojega viška.

Matejko se sicer vstaje zaradi slabega zdravja ni udeležil kakor njegova brata, toda vozil je orožje za vstaše. »Neprestano se lije kri... jaz se bojim, da nas bo zajela prevelika tema... zdi se mi, da ni velika razlika med našimi trenutki in onimi v prerokbah sv. Janeza...« je pisal v teh dneh in pristavil: »Slikam, kolikor morem, in topim svojo žalost v sedanji sliki...« Slikal pa je tedaj prvo svoje veliko platno, veledelo »P r i d i g a S k a r g e«, s katerim bi hotel dati »zgodovino sedanjega stanja Poljakov v poduk prihodnjih pokolenj«. Najprej je želel kot »sv. spoved« pokazati grehe, ki so vodili v poraz. In naslikal

je v Skargi ne ilustracijo zgodovinskega dogodka, temveč vizijo davne poljske dobe z vso ekspresijo preroka vizionarja jezuita Skarge, ki kar gori in se zgrozi v besedah, ki jih meče poljskemu plemstvu na sejmu v obraz:

»Pokazal sem vam, jaz nevredni prerok, nepravice, krivice, potvare in izdaje, v katere je to kraljestvo in so njega prebivalci zapleteni ter nočejo iti iz njih in se poboljšati; zaradi tega vas ta zemlja podobno izžene, in Gospod Bog jo z drugim narodom naseli, vam pa in vašim sinovom vzame kraljestvo in ga izroči tujcem, vašim sovražnikom, pogubivši vas in sinove vaše, če se ne spametujete...«

»Poljska in Velika Kneževina, ki sta se s Krono zedinili in v eno telo zrastle, bosta odpadli in se bosta morali razdružiti zaradi vaše nerednosti...«

»In boste kakor osirotela vdova, vi, ki ste druge narode vladali, ter boste postavljeni v zasmeh in roganje vašim sovražnikom... Jezik svoj, v katerem je edino to kraljestvo med drugimi davnimi slovanskimi ostalo svobodno, in svoj narod boste pogubili, ostanke tega naroda, tako starega, po vsem svetu široko razpredenega boste uničili in k tujemu narodu, ki vas sovraži, se boste obrnili, kakor so se že drugi!...«

»Ne boste samo brez kralja svoje krvi in brez vpliva na njegovo izvolitev, temveč tudi brez domovine in brez svojega kraljestva; izgnanci, povsod v napotje, zaničevani, ubogi, postopači, katere bodo z nogami suvali tam, kjer so vas prej cenili...«

»In vklenili bodo v železni jarem vaše tilnike!...«

»Kaj naj naredim s Teboj, Ti nesrečno kraljestvo!?...«

Te besede nekako govori Skarga: in mi mu vidimo v obličju grozo, ki je nikoli ne bomo pozabili, in svojski izraz v vseh tridesetih figurah, ki ga poslušajo... ali pa tudi ne... Ob tej sliki je rekel poljski kritik: »Naša zgodovina ima že svojega slikarja!« in francoski pesnik Gautier je rekel ob njej, ko je bila razstavljena v Parizu: »Matejko je uresničil v polnosti in še z dodatkom ideal, ki sta ga iskala Delaroche in Gallaita.« Z njo je dosegel Matejko največji uspeh v tujini, kot ga poslej ni več, kajti prav Pariz se je obrnil z novo umetnostjo prvih impresionizmov od zgodovinskega slikanja in se odtujeval njegovi umetnosti.

Matejko pa je odslej kar podarjal Poljakom svoja veledela: leta 1866. znanega »Rejtana«, ki kaže najbolj tragičen trenutek poljske zgodovine: odobritev delitve poljske države ter protest Rejtana. Leta 1869. »Lubelsko Unijo« v spomin na priznanje Ukrajincev papeževega primata. Leta 1871. eno najlepših svojih slik »Batori pod Pskovom«, ko stoji Poljska zmagoslavno proti Moskvi, ki bi jo lahko podjarmila, da ni prosil za Ruse papežev odposlanec, kateremu je Ivan Grozni obljubil, da bo priznal Rim... Slava Poljske, ponižanje Moskve in posredovanje Rima je podana z neizmerno napetim izrazom, tako da je na razstavi poljske umetnosti v Berlinu dosegla največji uspeh kot resnični izraz poljske duše. Parižanom pa se je zdel premalo umirjen ter preveč surov, da bi ga v celoti priznali. Leta 1872. je začel, a leta 1878. končal največje platno, ogromno »Bitko pri Grunwaldu«, kjer sta leta 1410. premagala Jagiełło in litvanski Witold nemške križarje. S to velikansko podobo, ki je ni mogel dovršiti doma v ateljeju, temveč v dvorani kraljevskega rotovža, je dosegel maksimum ekspresije ter podal bitko ne

v realistični resničnosti, temveč kot vizijo borb dveh svetov s tako apokaliptično energijo, da kljub vsem napakam predstavlja višek Matejkove ekspresije in energije.

V tej podobi se je pokazala vsa njegova mogočnost, veličastnost, energija ter narodno čustvo, ki je dalo v svetu Matejku ime pravega poljskega narodnega slikarja. Ob tej priliki so mu izročili v Krakovu na Wawelu tudi žezlo v znak kraljevanja v umetnosti ter ga tako tudi simbolno potrdili za — gospodarja Wawela. Pesnik *Bohdan Zaleski* je tedaj napisal pesem (22. julija 1880) v 11. kiticah, izmed katerih podajem v prevodu štiri, da pričajo, kaj je bil Poljakom Matejko v onih letih največjega narodnega suženjstva:

Naj slavim Te, mojster Jane,
ker si silnik, mož iz ljuda!
Kist Tvoj — prot čarobni — čuda
čara, kliče: Poljska vstane!

Vztrajaj v veri tej veliki,
rij po zlatodajni rudi,
vstvarjaj čudo nam za čudi
v rožni venec — sliko k sliki!

Naj slavim Te, Čudoviti,
z božjo milostjo nam vladaj,
slavne čine nam razkladaaj
z barvo mavric, z zarje sviti!

Orjem v čase, v bol poslane —
še Ti orji — plug so dela!
Moli, mojster spod Wawela!
Kot živi Bog — Poljska vstane!

Dve leti nato je poklonil narodu zopet novo veliko podobo »*Poklon pruskih knezov poljskemu kralju*« (glej reprodukcijo v zadnjem Domu in svetu!), ki velja za najsvetlejšo njegovo sliko, ki pa je s svojimi kričečimi barvami odbila Francoze v Parizu, nasprotno pa vabila Nemce na razstavi v Berlinu, da so jo priznali za najboljšo in jo predložili cesarju Wilhelmu v — prvo nagrado! Cesar iz narodnih razlogov predloga ni odobril, kar je še povečalo Matejkov triumf.

S temi podobami je dosegel Matejko, kar je želel: vzbudil je narodnega duha doma, v svetu pa zanimanje za poljsko vprašanje. Bil je sredi svojega največjega notranjega ognja in na višku svojih izraznih moči. Toda odslej se čuti opadanje tega čustvenega ognja, ki je dal samo še nekaj veledel, kakor so »*Sobieski pod Dunajem*« (1883), ki ga je naslikal ob 200 letnici bitke za papeža Leona XIII. in visi zdaj v Vatikanu, da tam iz Rima glasi o Poljski, rešiteljici evropske katoliške kulture, obenem pa spominja Avstrijo še posebej na nehvaležnost, ki jo vrača svojim branilcem...

Te podobe, ki sem jih omenjal posebej, so samo glavna veledela tega razdobja, ko je stal Matejko na višku svojih moči. Med temi panoramami pa je naslikal Matejko v tem času veliko del, ki so veledela v malem, kakor tudi več zgodovinskih podob manjših dimenzij, ki pa se po vrednosti postavljajo ob stran imenovanim velikim platnom (na pr. *Zygmundov zvon*, *Wernyhora*, *Bitka pod Varno*). Tedaj je tudi na izletu v Carigrad naslikal edini svoj pejzaž ter »*Utopitev v Bosporu*«, kjer je upodobljen ženski akt, ki ga sicer nikdar ni slikal. Ta druga doba

(1863—1883) je bil čas najbolj ekspresivnih Matejkovih del. Ta ekspresija pa je bila koncentrirana predvsem v obličjih postav ter kretnjah, ne pa toliko v zgodovinskem momentu ter akciji vsebine, ki je rajši razdrobljena, kakor pa strnjena. Nad vsemi pa leži velik čustveni efekt, ki te slike oživlja in dviga gledalcem duha in srce.

Toda ob ugašanju notranjega žara je postajal vse bolj zgodovinar in pridigar domovinske ljubezni kakor pa slikar iz svojega notranjega ustvarjalnega gona. Prav v teh zadnjih letih je njegova narodna gorečnost silila njegovo umetnost vse bolj v didaktičnost ter v dekorativnost. Zamikal se je vedno bolj v preteklost z mislijo na bodočnost, tako da ni videl sodobnosti, ne poljske sodobnosti, ne umetniške sploh. Ob študiju zgodovinskih snovi se mu je porodila ideja: v 12 slikah pokazati »Razvoj civilizacije na Poljskem« od prvih početkov krščanstva preko glavnih zgodovinskih dogodkov do izгона Židov, požiga protestantskih knjig itd. Na podrobnih zgodovinskih študijah oprto slikarstvo je tako postalo ilustrativno, ne več navdihnjeno in ekspresivno. Kakor je masa v teh delih zajeta z veliko sugestivno silo (izgon Židov), je celoten izraz vendarle podučen, ilustrativen, kar dobi še večji poudarek s tem, da je sam pisal k njim — znanstvene razprave, hoteč s tem še posebej podčrtati, da si je častni doktorat filozofije tudi zaslužil s svojim znanjem zgodovine. Prav tako podučne so njegove skice za »razvoj znanosti«, ki jih je pripravljaj za lwovsko univerzo. Sicer pa to zadnjo dobo predstavljajo velika dela, kakor so »Devica Orleanska« (1886), ki jo je hotel podariti francoskemu narodu v zahvalo za gostoljubnost poljskim legionarjem, pa je bila na razstavi v Parizu skoraj odklonjena ter je pač ni kazalo podarjati že iz takta. Ali »Kościuszko przed Racławicami« (1888), ki je v detajlih odlična, sicer pa premalo koncentrirana v eni osebi. Prav tako je znana »Konstitucija 3. maja« (1891) samo še ilustracija zgodovinskega dogodka brez notranjega žara. Pač pa je nedokončana zadnja velika zgodovinska podoba »Zaobljuba kralja Jana Kazimirja v Lwovu« kazala zopet velik vzgon notranjega čustva v celoti ter individualnega izraza v posameznih osebah, pa je ostala nekončana, ker je nad njo veliki mojster leta 1893. umrl. Pač pa je v tem zadnjem času izvršil Matejko drugo veliko delo, v katerem je znova ovekovečil svojo nesmrtnost, namreč: okrasil je s svojimi dekorativnimi figurativnimi ornamentami prelepo krakovsko Marijino cerkev (Marjacko v l. 1889—1891) na tako edinstveni način, da je s to polihromijo postal ustanovitelj nove cerkvene umetnosti med Poljaki, ki jo je do novega bleska razvil potem njegov učenec St. Wyspiański, dedič njegovega duha. V tej polihromiji je dosegla višek umetnosti njegova dekorativnost, ki se je zelo prilegala njegovemu ugašajočemu notranjemu ognju. Litanijske Matere božje, s katerimi je obdal njeno svetišče, pa so najlepši spev, s katerim se je poslovil od življenja, ki mu je bilo samo »znoj in plamen« in »služba domovini, kateri se je dal ves, prav ves, v prepričanju, da sicer Bog ne bo uslišal naših molitev!«

Matejko je v svojih slikah podal vso poljsko zgodovino od začetkov pokristjanjenja do sodobne »Polonia 1863«, s katero se je meril z Grotterjem. V domovinskem oziru je izpolnil veliko delo.

V umetnostnem oziru pa spada vse njegovo delo v vrsto velikih predhodnikov zgodovinskih slikarjev, kakor so bili Delacroix, Delacroche, Rjepin, Menzel, Gallaita, Vernet itd., ki so zrasli iz idealističnega klasicizma ali pa iz romantike, pa so se umaknili novemu impresionističnemu ustvarjanju, ki je prineslo nov smisel za barve in formo in oslabilo pripovedno umetnost teh vizionarjev preteklosti. Matejko je bil zapoznani epigon teh svetovnih zgodovinarjev, ki so ob njegovem rojstvu že umirali. Sam pa je bil prepričan, da utira nova pota, pišoč: »Francozi imajo svojega Delacroixa in on jim je vse. Mi Poljaki pa smo šli dalje, ker smo ustvarili resnično zgodovinsko slikarstvo na podlagi historiozofije in zato nas sedaj naš čas ne razume.« Toda tudi v tem okviru svetovnega zgodovinskega slikanja je Matejko ustvaril svoj slog, ki ga razlikuje od vseh ostalih slikarjev in mu daje individualno vrednoto. V Matejku namreč ni bilo akademizma in klasicizma, kajti simetrija, mir, hladna konstrukcija, radost so mu bili tuje prvine, dočim je njegova umetnost izražala surovo in burno življenje, najrajši grozo, predvsem pa žalost, vedno pa napeto čustvo, ki je s svojo individualno ekspresijo lomilo kompozicijo. V Matejku je bilo več romantike, shakespearskega giganta ter bi bil še najbližje baroku po silnosti izraza in razgibanosti scene, da je znal uveljaviti tudi svetlobne efekte, luči in sence, ki jih pa ni uporabljal v baročnem smislu. Tudi heroizem glavnih postav ustreza baročnemu kultu osebnosti. Njegov navdih je bila vizija, ki pa se mu je pri delu razvila v realistične, do podrobnosti izdelane predmetne detajle. Tako je romantično-čustveno inspiracijo materializiral v realistično podobo, katere pravo vrednoto pa je predstavljala ekspresija obrazov, ki jih ni tipiziral, temveč vedno in vselej individualiziral. Vso svojo umetniško moč je položil v izraz teh obličij, o katerih pravi njegov monografist, da »jih ni podobnih v vsej svetovni umetnosti!« On jih ne idealizira, temveč jih samo heroizira, vdihne jim patos, ki je tipičen za Matejka, in jim daje maksimum notranje duhovne napetosti. Ta duhovna ekspresija, ki naj izraža tudi Matejkovo naziranje o poljski zgodovini ter njegova čustvena soudeležba, je glavni smisel njegovih platen. Ta emocija in notranji žar veže njegovo sicer tako neenotno kompozicijo in dviga njegovo podobo preteklega doba kljub materializiranim detajlom v poezijo. Prav zato pa v delih, ki nimajo več tega osrednjega čustvenega gorišča v srcu, njegovo videnje preide v vedo ter namesto napetih vizij podaja samo še ilustracije, četudi te mojstrsko. Prav v tem svojem čustvenem odnosu do oseb in zgodovine je iskati njegovo rasno poljsko dušo ter izrazito poljsko narodno umetnost, ki ji on pomeni ne samo vrh, temveč tudi izraz cele dobe po letu 1863. kot »plod poljske duše, razbolele v času poraza...«

Toda kljub vsemu, kar smo navedli, ima Matejko kot slikar velike slabosti in pomanjkljivosti, da posegajo že v samo bistvo njegovega slikanja. Ne gre tu za lahko zaznavne slikarske tehnične napake, kakor so na primer velike neskladnosti z izrazom glave ter kretnjami vsega telesa, ki je večkrat nekako čudno in brezživljenjsko pripeto ob živo glavo, tudi ne za slabo risane konje, napačne proporcije itd., temveč za lastnosti, ki se tičejo celotnega njegovega slikarstva. Saj vemo, da je Matejko imel večji uspeh kot domoljubni pripovednik kakor pa čisti slikar, ki je padel že pri svojih učencih v pozabo. Ena prvih slabosti je njegovo razbitje kompozicije v manjše detajle, dočim z očesom ne moreš dojeti podobe kot celoto. Oko se premika od obraza do obraza, povsod vidi zanimivosti, toda celotnega vtiska ne dobi. Velika platna delajo vtis kaosa! In prav svojo veliko ekspresijo, izbruh čustev razbija sam s tako razdrobljenostjo na fragmente, ki so vsak zase mojstrovina, celota pa ni enovita. Kakšen gigantski vtis bi napravila matejkovska slika, ko bi bila osredotočena v eno samo točko! Novejši raziskovalci zdravniki so mnenja, da je te osnovne napake v kompoziciji krivo Matejkovo pokvarjeno oko, ki ni moglo zajeti celote drugače kot v podrobnostih (zdravnik prof. dr. K. Majewski). Tako se je tej napaki pridružila še druga: p o m a n j k a n j a »o m e j e n o s t i« (in der Beschrenkung zeigt sich der Meister). Vse je hotel upodobiti na eni sliki in vsako prazno mesto je napolnjeval preko prvotnih načrtov z novimi in novimi individualiziranimi figurami; natrpal je osebe z bleščečimi oblekami in nakitom tako, da je neki francoski kritik duhovito pripomnil, da zaradi čudovitega bleska križa v kraljevi roki ne vidi podobe! Z arheološkimi in zgodovinskimi obeski, do podrobnosti izdelanimi, s prav tako ljubeznijo in natančnostjo slikanimi kakor glavni obraz na podobi, je še bolj razbijal vtis. Morda je bilo včasih krivo temu tudi dejstvo, da v malem ateljeju ni mogel razpeti velikih platen ter jih je slikal sproti, ko jih je odvijal. Prav tako se z napako v očesu da razlagati tudi njegovo gledanje na b a r v e, ki delajo zelo slab vtis, včasih naravnost mučen. Rad je postavljajal poleg rdeče barve pomarančasto ter zraven še vijoličasto — barve, ki se po teoriji Brückera in Wundta najslabše prilegajo očem. Ljubil je posebno škrlatno barvo, ki je pri »Poklonu Prusov« naravnost ubila vse druge nežnejše tone. Francozi niso mogli prenašati njegovih barvnih »orgij«, rumenih na zlatem, in brutalnosti, s katerimi ni dosegal barvnih harmonij. Tudi to izbiro barv razlagajo nekateri z očesno napako. Na vsak način pa bi s s v e t l o b o lahko dosegal čudovite slikarske uspehe, da jo je rabil v smislu poudarjanja notranje drame ali tragike. Tako pa je podobo redno osvetljeval samo od spredaj kakor igralec na starem odru brez stranskih reflektorjev, kar zmanjša vtis, ker pada na vse predmete enaka luč, bodisi da so važni ali pa tudi ne. Tako je zaponka prav tako osvetljena kakor glavna oseba ter nima svetloba nikakršnega notranjega pomena, kar zmanjšuje dramatičnost. Tako se je sam oropal ravno najučinkovitejših baročnih svetlobnih efektov, ki bi se sicer prilegali njegovi, v

bistvu baročni umetnosti. Edina izjema bi bila v sliki »Ligniški poraz«, ki pa spada v drugovrstne podobe. Če omenimo še pomanjkanje prostorne perspektive, globine, ki občutno kazi marsikatero slavno podobo, smo navedli glavne, njegovi umetnosti latentne napake, kakor jih navajajo sodobni kritiki, kar zmanjšuje vrednost Matejkaslikarja. Toda vse te lastnosti, čeprav negativne, so bistvene za Matejkov slog ter ga delajo svojevrstnega in z njegovega osebnega fiziološkega stališča opravičljivega. Tako je njegovo slikanje skupek nasprotij take vrste, kot so dejstva, da je kljub realistični predmetnosti v bistvu idealist, in kljub težnji, da poda sintezo, podaja samo analize. Hoče v nadzemske sfere, pa z draperijami teži k zemlji, ustvarja v imenu duha, pa ustvarja materijo. Hotel je dvigati pogum, pa je sam tonil v melanholiji ter je najsvetlejše dogodke v zgodovini podajal napolnjene z žalostjo (Batori). Mislil je, da gre pred časom, pa je bil le zadnji »svojega rodu« zgodovinskih slikarjev, čeprav morda — največji izmed njih. Treter, ki ga primerja z vsemi sodobnimi evropskimi zgodovinskimi slikarji, analizirajoč njihovo umetniško ustvarjanje, pride do zaključka, da je Matejku enak samo Delacroix, vsi drugi pa so dali manjše vrednote od njega (Rjepin, Delaroche, Menzel itd.). Z veliko batalistično podobo »Bitka pri Grunwaldu« pa se je uvrstil med največje batalistične umetnike vseh dob ter je z ekspresijo vizije te borbe dveh svetov prekosil tudi Delacroixa, da mu pritiče slava »največjega zgodovinskega slikarja XIX. stoletja!«

Za poljsko slikarstvo pa ima še svoj poseben pomen, ki ga ni mogoče preceniti, pomen kot slikar, ki je to umetnost zvezal z Evropo, ter še posebej kot »vladar poljskih duš« v času največjega poraza, prenašajoč na platno to, kar je Sienkiewicz v besede. Oba sta »krepila duše« v času najnižjega ponižanja. Matejko je tem, svobode gladnim poljskim dušam, hrepenečim po slavni preteklosti, dal vse to, kar jim je manjkalo in jim je bilo sveto — prav po besedah Paderewskega: »V njegovem delu so barvasti plašči, pasovi, iz zlata vlti, krakovske čapke, zven plemenitaških sabelj, blesk naših kmetskih kos, jok ranjene pesmi, upor zvezanega duha, nagrobni križi, obcestne vaške cerkvice, molitve žalostnih src, boleost suženjstva, žalost za svobodo, prekletstvo trinogov in radostna pesem zmage.« Vse to je sicer Paderewski zaslutil v Chopinovi glasbi, pa se lahko doslovno vzame tudi za Matejkove podobe. S temi podobami je udarjal Matejko na poljsko srce kot na Zygmundov zvon in budil vso Poljsko. Bil je resnično to, kar pravi njegov nasprotnik Witkiewicz: »ognjen steber sredi mraka suženjstva, ki je vodil narod po zanesenih potih ter mu ni dal podleči, poginiti v obupu in pozabiti na največje upanje...«

In to največje upanje budi njegova slikarska vizija tudi sedaj ob stoletnem jubileju, ko je najsvetejša vrednota Matejka, »velikega slikarja poljske državnosti v času razcveta Republike«, a živečega v dobi najhujšega poraza, klic po svobodni Poljski, zopet aktualna, kakor je bila za njegovega življenja. Zato se današnje poljsko pokolenje

zopet obrača k njemu, da ga afirmira, potrdi najbolj v njegovi goreči in žrtvujoči se ljubezni do — *Domovine*, v prepričanju — kakor so pisali Madžari ob Matejkovi sliki »Poklon pruskega kneza«: »Narod, ki daje take tvorce, na tak način budeče svojega naroda preteklost, tak narod je morda duša brez telesa, toda na vsak način velika duša, ki se ji ni treba bati za bodočnost!«

Literatura. V osnovi tega članka leži velika, monumentalna monografija prof. Mieczysława Treterja »Matejko«, ki jo je izdala založba »Atlas« v Warszavi in v Lwowu letošnje poletje 1939 v velikem kvartu na 686 straneh s 385 reprodukcijami med tekstom, s 40 barvnimi celostranskimi prilogami ter 2 sinhronističnima razpredelnicama. (Knjiga je dar Poljske republike umetnostno zgodovinskemu seminarju univerze v Ljubljani.) — Dalje slavnostna številka Kuryera Literacko naukowego ob proslavi stoletnice rojstva 1. avgusta 1938 s članki: Dr. G. Groeger: Matejko urodził się 24. VI. 1838. — Dr. M. Skrudlik: Realizm historycznej wizji Matejki. — Dr. E. Lepkowski: Matejko i Grottger. — Dr. K. Krobicki: Matejko a Wyspiański. — W. Wodzinowski: Moje wspomnienia o Matejce. — S. W. Balicki: Imię Jego-żnój i płomień. — A. T. Pykosz: Matejko w przestrzeni historycznej. — Portrety Matejki. — Dr. J. Eckhardt: Jak malował Matejko. — J. Rzuchowska: Listy M. w sprawie »Unji Lubelskiej«. — Dr. B. Gorzkowski: Jak cesarz austriacki odwiedzał mistrza Matejkę w jego domu. — In še: Ilustrowany kuryer Codzienny, z dne 31. X. 1938: Kraków w hołdzie Matejce — krzewicielowi ducha Narodu z govoroma rektorja krakovske Akademije lepih umetnosti prof. Fr. Pautscha pri odkritju spominske plošče na Akademiji ter prof. Jozefa Mehofferja na slavnostni akademiji.

Dušan Ludvik | V maju

Srebrni prsti lune
grede čez strune
večernega neba.

Zdaj vetrič razšumél je
mladó vejevje
in v naju plat zvoná.

Pod težo cvetja ziblje
in upogiblje
se drevje sred poljá.

Pod težo tvojih grudi
se lomi tudi
mir mojega srca.

Severin Šali | Brodarjeva pesem

Ostal je sled stopinj na produ:
poklicali so me valovi,
razvil sem jadra in vetrovi
hiteli so z menoj na brodu.

Mladost bi rada se razdala,
povzpela se na vse vidike.
Z obale zginjale so slike,
po njih je luč zatrepetala.

Kipela mi je mlada kri,
zapustil polja sem in griče —
kako v njih mir me danes kliče —
z vetrovi šel iskat slasti.

In pil sem radost kakor vino,
ki v soncu ga zorè bregovi.
Omamljali so me gradovi,
objem teles in pot v divjino.

Obiskal skrite sem otoke,
ob njih vode so v noč bobnele,
poslušal nimfe, ko so pele
med smeh, kletvine in med joke.

Zdaj več ne iščem si smeri:
prešel sem pota in navzkrižja,
obale ni, le vedno bližja
večerna zvezda mi gori.

Na sred vodovja sem, nemim
v neznani sili, ki me veže.
Temni se in v razpete mreže
stvari minljivosti lovim.

Jože Krivec | Dom med goricami

5.

Prve dni junija so se že ljudje ustavljali ob Tumpovi kleti na vrhu. Na brunu pod kapom je bila pribita deska z napisom: Vinotoč — liter 5 dinarjev. Pred kletjo je napravil Tumpa nekaj klopi iz navadnih desk, da so ljudje lahko posedeli na njih in pili. Pri cerkvi je v nedeljo dal oznaniti, da bo točil dobro vino. Dobro je bilo, da se je zvedelo še po Polju. Poljanci so tudi radi šli v Haloze, ker so tam dobili boljše vino kot v gostilnah.

»Bomo videli, če bo šlo!« je razlagal Tumpa po rani maši možakom. »Le pridite kaj pogledat popoldne. Poskušali ga bomo!« jih je vabil.

Popoldne je sonce žgalo, da so hodili moški v srajcah z visoko zavihanimi rokavi. Zbirali so se, da bi šli na Tumpov vinotoč. Pa nihče ni hotel biti prvi.

»Če bi kdo drugi šel, grem še jaz,« je dejal vsakdo.

Končno so le prihajali. Prvi je bil viničar Ivančič, ki je imel najbliže. V žepu je krčevito stiskal pest s kovačem, da ga ne bi zgubil. Dva dni je moral delati zanj, trdo delati od jutra do večera, zdaj pa ga je nesel, da se bo pokrepčal. Kočarji so prihajali, viničarski sinovi in hčere, ki so hodili že na dêro in so si služili za kruh. Le večjih kmetov ni bilo videti med njimi.

»Bog daj srečo!« so pozdravljali Tumpa v kleti, ki je točil. Najmanjši sodček, ki je držal komaj kakih sto litrov, je udaril na pipo. Bal se je, da ne bi šlo in bi se mu vino skisalo. Takega pa potem ne more nikomur več prodati. Zato pa ni načel večjega polovnjaka. Poskušati mora, če se bo stvar obnesla.

Ljudje so posedli po deskah in pili. Po dva skupaj sta naročila liter in ga vlivala vase.

»Hej, to pa je kapljica!« se je širokoustil Ivančič. Saj sem vam rekel, da ima dobro roko. Tega si pa človek privošči.«

Ženske so sedle k možem, fantje in dekleta pa so se pomešali med seboj. Ti so posedli na sépu v gorici. Klopi so bile vse polne, zato so mladi sedeli na zemlji. Saj se je bila že segrela in se ni bilo treba več bati prehlada. Sonce se je uprlo proti kleti in trsje je že toliko razgnalo, da je metalo malo sence na ljudi.

»Ta pa je začel v najlepšem času. Zdaj mu bo šlo!« so govorili ljudje. »Dobro ga je pogruntal. Ne bo mu ga treba ponujati v mestu.«

»Pride še košnja, škropljenje in ljudje mu bodo to raznosili, da ne bo vedel kdaj. — Poglejte, kako letos lepo kaže! Grozd pri grozdu. Če se bo to obneslo, — Bog daj — ga bomo še pili, kaj, Tumpa?«

»Seveda ga bomo! Bog daj, da bi šlo po sreči!« je odvrnil in nosil vino. Obraz so mu prepregle mehke poteze, srce se mu je smehljalo v tihi sreči. Od same zadovoljnosti ni vedel, kaj bi govoril.

Proti večeru mu je zmanjkalo posode. Vso, kolikor je imel v kleti, je že znosil ven. Fefka je morala hiteti domov po piskrce in stare vojaške šale. Če drugega ni bilo, je moralo biti tudi to dobro. Saj je vseeno. Nihče se ni oziral toliko na posodo, iz katere je pil. Samo da je teklo vino po grlu.

»Posode nimam več,« je potožil Tumpa fantom, ki so prišli s Polja. Pet jih je bilo. »Malo boste počakali, da bo Fefka kaj prinesla.«

»Tako napravi, kot so nekoč nam!« pravi kočar, ki je bil muzikant. »Igrali smo za god. V hiši je bilo polno ljudi in porabili so že vse kozarce. Za nas muzikante jih niso več imeli. Pa veste, v čem nam je prinesel gospodar vina?«

»Hej, v klobuku!« se oglasi Ivančič.

»Ne! Kaj še! V nočni posodi.«

»Fuj!« Vsi so se krohotali, ženske pa so pljuvale predse.

»Kaj, pijmo rajši!« pravi muzikant. »Ampak, da boste vedeli: tista posoda še ni bila rabljena.«

Potem so zapeli in se gugali sem ter tja: »Kak' lušno je pač na tem sveti — —«

Debeli in hripavi glasovi so se trgali, kakor bi tolkel po počenem piskru. Bilo jim je prijetno, da so si lahko privoščili vina in pri njem pozabili na trpljenje vsega tedna. Kdo bi pač večno samo garal? Včasih je treba na to pozabiti in malo zaživeti. Ob dobri kapljici pa človek najlaže pozabi vsakdanje stvari.

»Najbrže ne bomo več dolgo. Zdaj še porabimo nekaj, s seboj ne bomo nesli ničesar,« je kimal stari kočar in si brisal solzne oči. »Dругega nimamo dobrega na svetu kot to ljubo kapljico. Pijmo jo! Saj moramo vse leto težko delati, preden kaj zraste. Pijmo! Živijo!« Visoko je dvignil kupico in jo izpraznil.

Potem se je izvila pesem iz grl mladih ljudi, ki so sedeli na sépu. Dekliški glasovi so tako nežno in čisto doneli, kakor bi prihajali z neba. Njihovi glasovi so srčni in mehki, saj so vsi v tisti dobi, ko duša tako hitro vzdrhti. Okrog njih v gorici je mlado življenje: grozdje raste in obeta se dobra vinska letina. Njihova pesem in oni sami niso nič drugega kot življenje. Vsi hribi in grabe so polne tega življenja in pesmi. Zbrali so se, da se odpočijejo, zapojejo in popijejo kozarček vina, pridelanega s krvavimi rokami. Jutri se bodo spet razšli na delo in rovali vsak na svojem koncu po zemlji. Tedaj ne bo časa misliti na pesmi.

Za kletjo sta stala Fefka in Jakec. Odmaknila sta se malo od prevelikega hrupa, da sta se mogla pomeniti stvari, ki so jima ležale na

srcu. Jakec bi bil kar najrajši odšel s Fefko kam v grabo, kjer bi bila čisto na samem, pa je morala tu pa tam pomagati očetu v kleti. Izplaknjevala je kozarce ter nosila vino, oče na vseh koncih ni mogel biti sam. Vendar se je malo utrgala in odšla k Jakcu. Ko pa je z njim vendar tako lepo! Oba to vesta in tudi vsi mladi, ki sedijo na sépu. Bog ve, zakaj tega stari nočejo razumeti!

»Veš, Fefka, vedno sem si želel proč, zdaj pa se bojim poti od doma,« je potožil Jakec. Z roko se je uprl na bruno in se tako pomaknil bliže k Fefki, ki se je s hrbtom naslanjala na bruno.

»Misliš res tako kmalu oditi? Kaj naj potem jaz počnem?« Fefka dvigne obraz in ga spet povesi. Če bi bil imel Jakec toliko moči, bi jo bil ta trenutek pritisnil k sebi. Vendar si tega ni upal storiti. Vedel je, da mu bo hudo po njej in da bo do dna spoznal svojo ljubezen šele v mestu, ko bosta že daleč drug od drugega. Kako rad bi jo objel in ji pokazal, kako gori ves samo za njo. Pa se je bal, da ga ne bi kdo videl in se potem smejal njegovi nerodnosti.

»Res! Res! Jurmanov Drašek mi je pisal, da moram prvega nastopiti, drugače bodo vzeli koga drugega.«

»Če je tako, potem pač moraš! Ni pomoči!« je potožila in nategovala zmečkan predpasnik.

»Saj lahko prideš tudi ti za menoj,« je rekel Jakec kar tjavdan, da bi jo potolažil.

»Zakaj pa ne! Ti mi kaj poiščeš. Boljše bo gotovo kot tu hoditi po dêri in garati od jutra do teme za nekaj dinarčkov. Mislim, da bi si v mestu laže prislužila denar kot tu. Samo treba bi bilo kaj poiskati; za prvo silo bi bilo dobro, kar bi se dobilo.«

»Bi res prišla?« jo je smehljuje vprašal in jo prijel za obe roki. »Za mano bi prišla?« Kaj takega ni pričakoval. Bilo mu je lepo pri srcu in pritisnil je svoje lice k njenemu. Zdelo se mu je, da je z življenjem navezan nanjo in brez nje ne bo mogel storiti nobenega večjega koraka.

Tedaj jo je oče poklical. Zmeden je bil v tem trenutku in ni našel besede, s katerimi bi ji hitro povedal, kar je še hotel.

»Fefka, pobrigal se bom! Moraš priti za menoj! Nama bo še lepo!« je vzkliknil. Ona pa se mu je izvila iz rok in zbežala k očetu.

Ljudje pred kletjo so peli. Jakec je stopil k njim in pel kot malokdaj.

Skoraj do večera so se veselili. Sonce je že zašlo, ko so se starejši odpravljali vsak na svoj kraj. Nekaj fantov je še ostalo. Poljanci so se napili, da niso vedeli domov. Hoteli so še izzivati, pa so jih haloški fantje vse položili na sép, da si niso upali več govoriti. Počasi so odkrevsali po klancu ter zašli.

Ivančič je kimal na klopi. Sam pri sebi je hvalil vino. Stati ni več mogel. Kakor hitro se je dvignil, se je že spet opotekel nazaj na klop.

S krvavimi očmi je škilil okrog sebe. Sline so se mu cedile iz ust, sam pa je venomer ponavljal: »To je kapljica! Ta pa žel!«

»Spravite ga domov, da ne bodo z njim še kake komedije!« je prosil Tumpa fante in jim natočil za to liter vina.

Ko je pala noč, so privlekli od nekod staro kripo, ga naložili in zapeljali domov. Nič ni vedel, kaj se z njim godi. Za njim sta dva pela žalostno pesem. Pred viničarijo so ga zvrnili na tla, da se je zbudil. Začel je preklinjati in se zaganjal za njimi. Bil je pijan, da se je le napol dvigal in spet padal nazaj v mehko travo. Še je brundal, dokler ni spet zaspal na hladni zemlji.

Tumpa je prešteval denar, ki ga je dobil. Bil je zadovoljen. Bo šlo, si je mislil. Začetek je dober. Ko je zaklenil težka hrastova vrata kleti in namenil iti domov, se je spet postavil pred klet in mislil: Tu bi dal izkopati in sezidati klet. Nad njo pa bi bila hišica s pečjo. Samo vino naj prodam, da bo denar tu!

6.

Prihodnji teden so vsepovsod kosili in sušili. Trava je bila zrela in nihče ni hotel imeti slabe krme. Tiste dni so bili vsi zaposleni. Celo otroci so morali pomagati pri delu. Grabljali so in obračali. Tega, kar so storili otroci, ni bilo treba odraslim. Pri sušenju je treba prijeti za delo, kadar vreme streže. Tedaj človek ne sme držati rok križem in se pritoževati nad utrujenostjo.

Tumpa je godrnjal neprestano okrog oglov zaradi Frančka, ki je odšel. Tožil je nad otroki, ki ne spoštujejo več staršev in gredo od doma kot ptiči iz gnezda.

»Vrag! Naj mi le še kdaj pride! Zdaj ga ni, ko bi ga tako krvavo potreboval. Kdo mi bo pokosil? Na stare dni se bom moral sam mučiti, kakor da ne bi imel otrok, ki naj mi pomagajo. Če se tisti nočejo malo pretegniti, ki bodo nekoč kaj dobili, čemu bi se jaz! Sem že preveč trpel za druge. Kdo bi se toliko klal na stare dni!«

Odkrevsal je v klet in čakal, kdaj bo kdo prišel po vino. Mica je vzela koso in se vlekla na laz kosit. Fefka ji je branila, pa se ni dala na noben način pregovoriti. Šla je in kosila, da ji je kikla opletala okrog telesa. Po čelu so ji drsele kaplje znoja. Pri vsakem zamahu je globoko vzdihnila.

»Ne bodi nora, Mica!« ji pravi Fefka. »Bomo že dobili kosce.«

Mica pa je delala do teme in prišla vsa zgarana domov. Kar omahnila je na posteljo, tako je bila zbita. To noč dolgo ni zaspala. Bolelo jo je in trgalo po vsem telesu. Zdaj pa zdaj jo je napadala slabost, vendar ni hotela nikomur potožiti. Še pred Fefko je molčala.

Drugi dan se ni mogla dvigniti. Nad boki jo je zasekalo ob vsakem gibu. Niti s postelje ni mogla. Šele tretji dan se je zvelkla in se silila, ker je oče prihajal prepogosto v hišo in nad njo godrnjal.

»Vsega tega bi ne bilo treba, če bi bila pametna. Zdaj boš pa imela! Zunaj je delo, ti pa ležiš. Ni dosti, da se je Franček odvlekel, zdaj še ti lenariš!« jo je obiral. »Za ležanje te res ne potrebujem pri hiši. Taki, ki samo jedo in ležijo, so v hlevu. Mi pa smo za delo. Zakaj še ti nisi šla za Frančkom, če je drugje vse tako z medom namazano!«

To je Mico dvignilo in z največjo muko se je odvlekla spet na laz. Pet koscev ga je oni dan pokosilo. Grabljati je bilo treba na vseh koncih in krajih. Težaki so delali doli v grabi. Danes bodo vozili krmo domov. Sama nase se je jezila, ker je vedela, da jim ne bo mogla dosti pomagati in bo morala prenašati očetovo pikanje.

Sonce je žgalo popoldne, da se je seno kar zvijalo od vročine. Moški so hodili s premočenimi srajcami. Sonce jim je žgalo v hrbte. V obraz so bili črni od senenega prahu in droba, le dvoje iskrečih se oči je bleščalo iz potnega obraza. Ženske so hitele grabljati. Še stara Tumpovka je skakala po bregu in se namesto na berglo opirala na grabljišče. Pomagala je. Kar je bilo blizu doma, so moški znosili v bremenih in v krpljah na kolarnico, ono v grabi pa so naložili na voz.

Na zahodu so se zbirale temne meglice. Malo so se še poznale na obzorju; počasi so rasle, kakor bi vzhajale iz vsemira. Ljudje so se jih bali. Plazile so se bliže in postajale vedno groznejše. Ko jih je Tumpa opazil, je divjal sem ter tja po laz, kakor bi se mu zmešalo. Segal si je v lase, se križal in se oziral proti zahodu. Vsakega posebej je priganjal.

»Le brž! Brž! Zvečer bomo spali!« je kričal, da so mu ljudje za njegovim hrbtom kazali jezike.

Ljudje so delali brez najmanjšega oddiha. Vročina jih je neznosno kuhala. Žejalo jih je, pa ni bilo časa, da bi se bili napili. Delali so in se gnali, da bi brž spravili krmo pod streho. Škoda bi bila, če bi jo dež.

Ko so pripeljali naložen in z žrdjo povezan voz domov, so bili oblaki že skoraj nad njimi. Votlo je grmel in se bliskalo, da je jemalo vid.

»Hitro, hitro!« je skakal Tumpa okrog voza. Voz so postavili pred oslco, da bi zmetali krmo na kolarnico. Pod njo ga niso mogli postaviti, ker je bil visoko naložen, tramovje pa prenizko.

Dva sta metala z voza, da je šlo hitreje. Veter je že pritiskal v drevje in lomil listje. Krmo, ki je bila lahka, je nosil preko strehe v zrak. Nebo je žarelo neprestano in treskalo je prav blizu. Ženske so se križale in trepetale. Delali so, da jim je kar lilo po umazanih telesih. Zunaj je hladil vlažen veter, na kolarnici pa je morila grozna soparica. Človek bi se lahko zgrudil od vročine. Vendar niso smeli odnehati. Vsak trenutek je zlata vreden.

Po sosednjih bregovih je že deževalo. Zamoklo je šumelo in hrumelo. Nič dobrega se ni obetalo. Tumpa je snel z glave klobuk in se ozrl proti meglam. Nekaj je šepetal. Veter je piskal, da je vzdigovalo streho na hiši. S slemena je trgalo slamo in jo nosilo čez grabo na drugi breg. Zdaj pa zdaj je padla kaka debela, svetla kaplja.

Po vrhu so bežali ljudje. Zatekli so se pod kap Tumpove kleti. Tam so se skrili vsaj malo pred neurjem. Dalje ne bi mogli uiti. Tumpovka je privlekla iz kuhinje dvojne burklje in jih položila navzkriž proti nevihti. Pravili so, da to pomaga in odžene točo.

Delavci so vrgli zadnjo krmo pod streho. Voza že niso imeli več časa potisniti pod kolarnico. Kakor bi trenil, so se ulili debeli curki dežja. Tumpa je stal z delavci pod kolarnico ter bil zadovoljen, da so vse srečno dobili domov.

»Hvala Bogu! — Če bi bili malo zamudili, bi nam jo zmočilo. Zato pa je dobro, če se človek zgane, ko je treba.« Gledal je po bregovih, ki so jih bičali močni deževni curki.

Neprestano se je bliskalo in treskalo, da so se čutili sunki celo v zemlji. Veter je vlekel, kakor bi hotel vses kupaj odnesti v grabo. Z veliko težavo so zaprli vrata kolarnice.

Ženske so se stisnile, ko je začela udarjati po deskah toča.

»Tako. Zdaj pa je tu!« je zastokal Tumpa. »Bog nas obvaruj!« je prosil in sklepal roke. Vse je spreletela neka groza in umolknili so, kakor bi se jim bile besede zataknile v grlu. Le oči so nemo boljčale pred se.

V naslednjem trenutku se je vsipala kar suha. Po deskah je ostro tolklo in tu pa tam je katera prebila tenko slamnato streho ter priletela v kolarnico. Kadar je veter potegnil močnejše, je zarožljalo po deskah, kakor bi bil kdo zagnal v nje pesti svinčenih krogel. Ženske so se tesneje stisnile. Mnoge so zajokale. Mica je stala nepremično naslonjena na bruno. Na licih se ji je razlila čudna bledica.

Stemnilo se je skoraj popolnoma od nevihte. Bliski so rezali še močnejše v temen prostor in se zajedali v duše haloških ljudi, ki so jokali.

»Kaj nam bo zdaj storiti? Vse bo šlo! Vina ne bo, jabolk ne, na ložinah pa bo tako vse stolklo. Usmili se Bog nas, ubogih ljudi!« so molili in tarnali. Sklepali so roke in jih vzdigovali kvišku. Pokleknili bi bili na gola kolena, če bi kaj pomagalo. Bolelo jih je, kot bi jim bičala toča ranjena srca. Obraze so si zakrivali z rokami, toda žareči bliski so našli pot skozi zdelane dlani.

Ko se je drugo jutro zdanilo, so s strahom odpirali vrata. Celi kupi ledenih koščkov so še ležali po travi. Drevje je stalo brez listja, trsje stolčeno, da sploh ne bo več ozelenelo. Trava, kjer je še niso pokosili, je ležala zbita v tla. Cele veje je veter nanosil za hiše.

Vsi strti so hodili kočarji po goricah in pobirali zlomljene in stolčene vejice z grozdom v roke in jih skoraj poljubovali. V eni sami uri je bilo uničenih toliko skritih sanj in načrtov. Lačni in napol nagi bodo morali hoditi ti ubogi ljudje. Denarja ne bo od nikoder, zaslužek je majhen. Poslej pa še tega ne bo! Živeti bodo morali z muko in strdanjem.

Prezgodaj so se veselili dobre letine.

»Kako slabo si naredil Tumpa, da si stočil vino! Zdaj bi ga lahko prodal dražje, pa ga ne boš imel,« si je Tumpa belil glavo, ko je hodil po gorici in gledal ostanke stolčenih mladik.

»Če bi vedel človek naprej, kaj se bo zgodilo, bi napravil marsikaj drugače.«

In prav v tem obstoji največji vozal življenja!

7.

Jesen je bila žalostna. Nič niso peli črički, ki bi oznanjali trgateg, tudi klopotev je bilo malo. Le tu pa tam so pred hišo ali na drevo zanesli otroci majhne klopote, ki so jih sami naredili. To je bil samo nekak spomin na prejšnja leta. Ljudje so se vdali usodi. Ni jim preostalo nič drugega. Morali bodo živeti, kakor se bo pač dalo. Vseposvoda se bo poznalo. Kruha ne bo, davkov ne bodo mogli plačati, za zimo ne bo obleke in ne obuvala. Vsakdo bo moral trpeti: od najmanjšega do največjega.

Tumpa je venomer tarnal, da bi si izbil iz glave neprijetne reči. Prej je računal, da bo na pomlad zidal novo klet. Od kod neki? Za vino je stržil premalo, da bi poravnal račun v bolnišnici. Kako bi mu moglo ostati še za kaj drugega? To leto pa je vse vzela toča. Njegovi računi in načrti so prekrižani. Lepo si je hotel urediti dom, preden bi ga izročil kateremu izmed otrok. Zdaj si je bil na jasnem, da je zaman trpel in stiskal denar.

Mica se je zvila v posteljo. Bližal se je njen čas. Fefka je morala seči po delu. Preselila se je v hlev na Frančkov ujdrič. Bila je izmučena od naporenega dela in bi ji Micino javkanje ponoči kratilo že tako kratke ure spanja. Morala se je odpočiti, da je lahko podnevi delala.

Stara Tumpovka je že vlačila skupaj vse dni cunje za plenice.

»Nekaj vendar moram prej poiskati!« je odvrnila, ko jo je stari obiral. On se le ni mogel vdati v to stvar in je hotel večkrat s palico nad Mico v hiško. Mati ga je komaj zadrževala in speljala pogovor drugam, da se je pomiril.

»Zakaj se sploh brigaš za to?« je silil vsak dan v njo. »V miru jo pusti! Naj si sama vse priskrbi! Če je našla pankerta, bi še drugo!« je brundal okrog voglov. »Samo tistega njenega bi rad enkrat dobil v pesti.

Le naj pride, bo videl, kako bo letel v grabo. Oba lahko gresta! Pred mojimi očmi se ne bosta shajala. Ne, tega ne!»

»Ne smeš biti tak! Zdaj je že, kar je. Saj je tvoja hči!» je govorila Tumpovka.

Tudi ona jo je v začetku sovražila in se znašala nad njo. Zdaj se je pa nekako pomirila. Zamislila se je in spoznala, da se ne da drugače pomagati. Mica je vendar njena hči in sovražiti je ne sme. Otrok, ki ga bo imela, tudi ni ničesar kriv, da bi ga zaničevali. Na tihem se je celo veselila, da bo mogla majčkeno živo stvarco vzeti v naročje in jo zazibati. Nekoč se je tega prav tako veselila, le da takrat ni imela mnogo časa za take stvari. Opravila jih je le bolj mimogrede in se gnala za delom. Zdaj pa je stara, hoditi ne more in lahko bo čepela cele dneve z otročkom ter ga negovala. Mica pa bo lahko brez skrbi na delu.

Ko je tako razmišljala, so ji zagoreli v duši spomini na prva leta materinstva. S kakim veseljem je čakala otrok, čeprav si ni obetala od njih nobene pomoči. Hotela jih je le imeti, vzgojiti in se jih veseliti. Vedela je, da je gledal mož na vse čisto drugače, zato pa je tudi zdaj razumela, če se ne more sprijazniti.

Nekega dne pa se bo mogoče vdal in vzljubil tudi tega otročka, ki ga bo lepo prosil: »Dedek! Dedek! Povejte mi kaj iz starih časov!»

Najbrž se bo tedaj ves omehčal, pogledal vase in vlival v mlado srce tisto ljubezen, za katero prej nikoli ni bilo časa, pa jo mora nekomu dati, preden se poslovi. Saj se na stara leta skoraj vsakdo omehča in postane dober kot otrok.

»Bog se usmili! Kako se je le zgodilo?» je tarnala Tumpovka neko jutro, ko je prišla Fefka iz hleva. Z rokavom jopiča si je brisala solzne oči.

V hiški je Fefka zagledala na cunjah otroka, ki pa se ni gibal in ni vokal. Dotaknila se ga je. Bil je napol hladen. Mica je ležala smrtno blede v postelji, okrog ust so se ji zarisale neke grozne poteze, da je skoraj ne bi spoznala. Oči so boljčale v strop. Medel žarek jutranjega sonca, ki je prihajal skozi okno, se je poigraval na njenem vzglavju.

»Kaj se je zgodilo mati, da je otrok — — —« je šepetaje spraševala Fefka.

»Saj vidiš — —« je hlipala mati in globoko zajemala sapo, kakor bi jo dušil zatajen krik. Njen glas se je tresel, z rokami si je zakrivala solzne oči.

»Mrtev je! Ah, revček!» je ihtela.

»Saj sem ji rekla, naj se ne muči več z delom. Komaj je že hodila, pa se je še vedno gnala,« je zatrjevala Fefka in strmela v trupelce.

»Oče bi tudi bil lahko na to pomislil,« je zamrmrala ježno Tumpovka.

(Dalje.)

Dve pesmi Mihajla J. Lermontova

Ob 125 letnici rojstva

Kazaška uspavanka

Severin Šali

Spavaj, sinko moj predragi,
nina-nana-no . . .
Tiho sveti mesec blagi
v tvojo zibelko.
Naj povem ti zgodbe čudne,
lepo pesmico —
le zaklopi očke trudne,
nina-nana-no . . .

Terek teče po skalovju,
kalni val drvi,
plazi se Čečen v bregovju,
divje nož vihti.
Očka tvoj je šel na vojno,
varje te srčno —
spavaj, malček moj, pokojno,
nina-nana-no . . .

Pride čas — kot iz kremena
stavil boš se v bran,
vzpel se konju v stremena,
zgrabil sabljo v dlan.
Bojno sedlo bom obšila
s svilo ti mehkó —
spi, ljubezen moja mila,
nina-nana-no . . .

Ti junak boš po postavi,
v duši pa kazak.
Ko boš mimo šel — pozdravi,
daj z rokó mi znak!
Jaz pa bom točila v noči

solzo za solzó —
spavaj, angel moj, ne joči,
nina-nana-no . . .

Dušo mojo bo zalila
neutešna bol,
vse bom dneve premolila,
spala le na pol,
mislila, da v tujem kraju
tebi je hudó —
spi brezskrbno kakor v rajju,
nina-nana-no . . .

Sveto sliko dala tebi
bom takrat s seboj,
da jo nosil boš pri sebi,
molil k njej pred boj;
da boš v gneči med sovragi
pomnil mamico —
spavaj, sinko moj predragi,
nina-nana-no . . .

Molitev

Tine Debeljak

Ko me življenja hip potrè,
boli srce, sem sam,
iz ust molitev mi privrè,
ki jo na pamet znam.

Moč blagodejno mi šumi
besed teh živih vir
in nepojmljivi čar dehti
iz njih in sveti mir.

Kot da je z duše kamen pal,
da dvomov ni biló —
le jokal bi in veroval,
tako mi je lahkó . . .

(1839)

Joka Žigon ! Nikoli več vojské!

Igra v šestih odrskih podobah.

6. podoba: »Nikoli več!«

Scena: je sicer ista kot v prvi podobi, toda s pomenljivimi razlikami, ki jih koj opazimo. Aparata za televizijo ni več; pijače, kajenje, sladkarije in druge dobrote, ki so poprej tako zgovorno pripovedovale o obilju vsega, so izginile; za cvetje po vazah že dolgo nihče več ne skrbi; zagrinjala so neoprana in zaprašena. Pohištvo je resda še lepo in nepoškodovano, toda brez tistega bleska, ki mu ga daje roka skrbne gospodinje, brez tistega reda, ki ga očituje vsaka drobnost v mirnem domu: grenka odpoved in bolna otopelost sta se naselili po vseh kotih salona, ki je bil nekoč tako eleganten in ubran.

Od tedaj, ko je tod Golobova Eva na dan svoje zaroke klicala iz prihodnosti omamne podobe pričakovane sreče, je minilo že več let. Blazni dogodki bojne furije so ta čas drli mimo njenih široko odprtih oči, ostre bolečine so ji rezale srce. Okrutni čas pa ni strl zdravega na pol otroka, ki je le na naglo dozorel. Zdaj vodi to navzven še zmeraj nestrto dekle skozi leva, steklena vrata pod roko Pavleta; ona odpira in zapira, tako da nam je koj jasno, kaj je s fantom: slep je. Invalid ob palici. Njegove oči so sicer na videz zdrave, toda s satansko učenostjo sestavljeni plin mu je ohromil vidni živec. Bore ubogi je samo še bleda, trepetajoča senca nekdanjega vedrega in odrezavega mladeniča.

Eva (sprevaja Pavleta na desno k stolčkom, ga teši z nežnimi gibi in mu dobrodušno prigovarja): Tu-le, Pavle, da se malo odpočiješ! (Naravna stol, pomaga slepemu najti sedež in sesti.)

Pavle (komaj da se dotakne blazin, se že spet hoče dvigniti; s komaj pridušeno razburjenostjo): Ne, tako ne pojde več!

Eva (brž obzirno potisne Pavleta nazaj): Nič, nič, dragi! Takole! (Poklekne, se nasloni na fantova kolena in se zagleda vanj.) Zdaj pa ukaži: s čim naj ti postrežem?

Pavle (se vdaja): Kar koli — kako si dobra!

Eva (se veselo šali): Kar koli — mizica, pogrni se! (Ploskne in skoči kvišku.) Brž, brž! (Gre h kredenci na levi in začne brskati po njej; jemlje v roke steklenice in jih ogleduje proti luči, stika po dozah in šatuljah, pa mora venomer žalostno odkimavati, da ni nič. Medtem pa radostno klepeče v istem tonu kot prej:) Ej, ta bo premočan! — Škrati so ga popili! — Ne, polnega pa zdaj ne utegnem odpirati. — Aha, ta bo pravi! (Postavi izbrano na stran in preiskuje dalje za cigaretami.) Fu — sam parfum! (Po sili kihne.) Eksportne — za damice! (Končno le nekaj najde.) Ha, Pavle, tvoje! Zeta! Imenitno! (Zmagoslavno nese cigarete in pijačo na levo ter ponudi Pavletu steklenico:) Veš, kar po domače ga daj, iz steklenice!

Pavle (*res vzame, nastavi na usta in potegne, toda kar sredi pitja odstavi in se dvigne s stola; razvneto*): Ne, to se mora nehati! — Kakor bi bil še v plenica!

Eva (*komaj prestreže steklenico, ki se je hoče Pavle znebiti; prestrašeno*): Mili Bog, kaj ti je danes?

Pavle (*počasi s palico tipaje predse naredi dva koraka na desno in se ustavi, srdito mahaje*): Tega ne vzdržim več! (*Nadaljuje svojo ne-bogljeno pot.*)

Eva (*odloži steklenico in cigarete, kamor že je, pohiti za Pavletom in ga prime pod pazduho; z naporom duši svoj strah*): Ljubi moj, nikar —! Spotakneš se —!

Pavle (*se obzirno, a odločno otrese Eve in izbruhne*): Rajši se fentam, kakor da bi se še naprej pustil takole pedenati! Tri sto —! (*Besno stisne pesti in divje zaškriplje z zobmi.*)

Eva (*izgublja svoj težko izbojevani mir, ko vidi izbruh obupa; sklepa roke in prosi z drhtečim glasom*): Pavle!

Pavle (*pa nič ne sliši in na novo v presledkih rohni*): Naj bo preklet, ki je skuhal ta plin! — Živeti hočem ali crkniti!

Eva (*je na koncu in začne ihteti*).

Pavle (*pa ne more slišati solz; koj je pozabljeno njegovo gorje; tipaje išče Evo in tolaži*): Evica, prosim, ne jokaj! Odpusti mi!

Eva (*z muko ponareja glas*): Saj ni nič, Pavle! Samo malo si me prestrašil! Saj ne jočem več!

Pavle (*dotipa dekle in ji gre z desnico po obrazu*): Tu... Tu... Čutim jih, solze!

Eva (*si urno otira lica; kar le more korajžno*): O, je že minilo, Pavle! Ne misliva več na to! Sedi semle! (*Pomaga fantu na najbližji stolček.*)

Pavle (*se počasi spusti na sedež*): Evica!

Eva (*primakne še sebi stolček in začne milovati Pavleta*): Nasloni se name! Tako... (*Poljubi fanta na oči.*) Ubogi moj pobič!

Pavleta (*te nežnosti tako prevzamejo, da se po otročje stisne k dekletu in ji zarije glavo v nestrje; hlipaje*): Ko sem pa tako nesrečen! (*Presunljivo zaihti.*)

Eva (*boža in pogovarja*): Nikar, moj ljubi, nikar! Ni še vse izgubljeno!

Pavle (*neutešeno*): Nikdar, nikdar več!

Eva (*daje obema poguma, hitro*): Ne, ne, Pavle! Jaz trdno upam, da se profesorju posreči najti sredstvo, zdravilo, operacijo, sama ne vem, kaj, a pomoč gotovo! Še ne dolgo tega mi je pravil, da je morda na pravi poti. In kadar on reče morda, je že toliko kot brez dvoma; sicer rajši nič ne dé. Pavle, vse bo se dobro! Že danes morda prinese odrešitev.

Pavle (*se počasi izihti*): Ali misliš zares? Ali me le tolažiš? — Ali kmalu pride?

Eva (*vneto*): Kmalu, kmalu! O, že ga vidim, s kakšno tiho, iz oči, iz vsega obraza žarečo blaženostjo prihaja in prinaša srečno novico! — (*Strese fantu roke:*) Pavle!

Pavle (*enako*): Evica!

Skozi leva vrata vstopi Katarina, upadla in osivela nesrečna mati; njena gibčnost (ročnost) je že davno šla v nič, le s težavo, nekako avtomatično še opravlja svoje delo, nemo, brez besed, le tu pa tam se ji proti volji izvije težak vzdih iz potlačenih bolečin. Brž ko zagleda sedeči par, se ustavi pri vratih, sklene roke čez život in globoko zastoče.

Eva in Pavle (*se predramita iz svojih fantazij in se ozreta za vzdihom*).

Eva: Katarina —! Kaj vzdihuješ?

Katarina (*apatično*): O nič! — Obisk!

Eva (*pozorno*): Obisk? — Ob tej uri?

Katarina (*skoraj nejevoljno*): Saj prosijo, da jim oprostiš in da upajo vendarle biti sprejet.

Eva (*začudeno*): Toda kdo?

Katarina (*malomarno*): I, general Mak!

Eva (*hitro vstane, prijetno iznenadena*): General Mak —? Sveta nebesa, ali je mogoče! Torej je še pri življenju?!

Katarina (*z lahnim sarkazmom, ki ji je še ostal*): Mrtev bi najbrž ne stal zunaj.

Eva (*veselo*): Da, da, seveda! — Moj Bog, kaj pa se še obotavljaš! Pohiti, pohiti, prosim! No, daj — čaka!

Katarina (*nekaj zamrmra in se počasi odpravi ven*).

Eva (*se zopet obrne k Pavletu*): Si slišal?

Pavle (*brezbrižno*): Sem.

Eva (*začne ogledovati sobo, stopi k mizi in urno poravna prtič, drugod premakne vazo, odpihne prah z naslona, si celo z roko popravi lase; vsa je v ognju, kakor bi v hipu hotela urediti, kar je zanemarjenega; vmes pa nenehoma govori*): Kdo bi si mislil, kaj? — Kako dolgo ga že nisem videla! — Samo da je še živ!

Pavle (*vstaja in se začinja pripravljati, da odide; slabe volje tipa okrog*): Kje je palica?

Eva (*se prestraši in pohiti k Pavletu*): Ne, ne, nikamor ne pojdeš!

Pavle (*godrnja*): Sem odveč...

Eva (*ukazujoče*): Ni malo ne! Kar lepo sedi nazaj! Tu ostaneš!

Pavle (*se le malo upira*): Kaj bi jaz —!

Eva (*še bolj odločno*): Ni besedice, Pavle, prosim! (*Spravi fanta zopet na stol, nežno pritisne njegovo glavo k sebi in mu zašepče s spre-*

menjenim, blaženim glasom:) In potem ti povem nekaj — nekaj zelo lepega!

Pavle (*ostrmi in komaj izreče*): Evica —?

V ozadju se že sliši, da nekdo prihaja.

Eva (*se srčno smehlja*): Da, ljubi! — Tiho! — Je že tu! (*Poravna urno Pavletu frizuro in se miri. Brž še pograbi steklenko in jo ponese v kredenco.*)

Zadnja vrata se odpro, prikaže se za hip Katarina, ki govori nekaj nerazumljivega, spusti noter generala in vrata zopet zapre.

General Mak (*počasi ob palici pridrsi v salon, sključen, postaran in betežen, in hoče začeti z opravičilom*): Oprostite —.

Eva (*začne burno pozdravljati*): Gospod general, kakšna sreča —! (*Ko dobro zagleda strtega moža, ji vesela beseda zastane; tiho, z ginjenim glasom:*) Gospod general...

General (*prav tako presunjen dvigne roke v pozdrav*): Draga moja deklica —! (*Prime Evo za glavo in jo očetovsko poljublja na čelo.*)

Evo premagajo solze, kot otrok se nagne generalu na rame in bridko zaihti.

General Mak (*bi rad tolažil, pa ne more spregovoriti nič drugega kot kratke, težke besedice*): Da... Da...

Eva (*se končno nekoliko zbere in odtrga od generala*): Kaj so naredili iz vas —!

General Mak (*prizanesljivo*): In iz tebe. Iz nas vseh!

Eva (*prime generala pod pazduho in ga vodi k naslanjačem; tiho*): Da... (*Zagleda Pavleta, na katerega je kakor pozabila, hoče nekaj reči, a se koj ustavi in šele čez nekaj hipov doda, kažoč na Pavleta:*) Naš Pavle!

General Mak (*se ne more takoj spomniti, kdo bi to bil*): Da, da...

Eva tiho pojasnjuje.

General Mak (*se domisli; prijazno*): Oh, saj res — dober dan!

Pavle se dvigne s stola, a ne more nikamor.

Eva brž z gibi dopove vse.

Generala Maka (*vidno prevzame; prijazno se sam približa k Pavletu in mu strese roko*): Pozdravljen, dragi deček!

Pavle se samo nemo priklanja.

Eva (*skuša prebresti neprijetnost položaja*): Sedimo, prosim! Takšno svidenje! (*Odmika stolčke in pomaga gostoma.*) In zdaj za pozdrav — (*skoči h kredenci in prinese srebrno tobačnico*) vašo cigaro!

General Mak (*se žalostno nasmehne*): Hvala, ne smem niti tega več! (*Zakašlja.*) Naduha!

Eva (*poparjeno odloži dozo na mizo*): Moj Bog! (*Preskoči drugam, da bi se umaknila razočaranjem.*) Samo da ste zopet tu! Gotovo ostanete pri nas!

General Mak (*žalostno*): Ostanem, ostanem... In kako je drugače? Gospod papa? Gospa mamá?

Eva (*pobesi glavo, tiho*): Hvala, dobro. Samo — mama —.

General Mak (*takoj misli, da razume*): Da, da, uboga prijateljica! Še zmeraj stari napadi?

Eva (*ubito*): Umrli...

General Mak (*osupne*): U —! (*Hoče vstati, a udje mu ne dadó. Zato samo vzame Evino desnico v svoje roke in jo miluje.*) Tudi to... Tudi to...

Mučna tišina, dokler se zopet ne odpro zadnja vrata.

Senator Golob (*veselo iznenaden in kar more urno stopi v salon in že na vratih glasno pozdravlja*): Kakšno iznenadenje! Dragi prijatelj, dragi —!

General Mak se z muko dvigne in hoče senatorju naproti, a v svoji nebogljenosti nikamor ne pride.

Golob (*zapazi generalovo prizadevanje in smeh se mu takoj utrne z lic. Prizadet hitro priskoči in objame starega vojaka, žalostno vzdihujoč*): Prijatelj! Prijatelj!

General Mak molče vrača pozdrave.

Golob (*sočutno*): Kakšnega vas moram sprejemati!

General Mak (*se obotavlja*): In jaz... Dragi prijatelj, oprostite, nisem vedel, kako težki udarci so vas medtem zadeli. (*Nudi senatorju roko za sožalje.*) Uboga gospa!

Golob (*težko premaguje jok*): Usoda, usoda, strašna usoda...

General Mak in Golob podpirata drug drugega in se primakneta k sedežem; Eva pripravlja mesta, Pavle vstane in se hoče odstraniti.

Eva pristopi k Pavletu in ga brez besed pridrži.

Golob (*očetovsko*): Ostani, Pavle! — (*K generalu tiho, kažoč na fanta.*) Vidite —?

General Mak nemo prikima in s senatorjevo pomočjo sede na levi. Enako Pavle na desni; za njega se ustopi Eva.

Golob (*zamišljeno obstane ob naslanjaču, kakor bi pozabil sesti*): In tako ni samo pri nas; povsod, po vseh hišah, po vsej Evropi neusmiljene rane te strašne vojske! In nikjer ni videti konca...

Eva (*resno*): Le na kaj še čakamo mi, na kaj še čakajo oni! Tu in tam imamo že zdavnaj dovolj. Popolnoma smo otopeli in ubiti. — Berite samo ta neznosna dnevna vojna poročila: »Na frontah mirno in nič novega. Ujeli smo enega vojaka.« Ali: »Zaplenili smo zaboje municije,« »sovražniku smo zamašili izhod iz rova,« »preprečili smo širjenje letakov« in tako dalje.

General Mak (*prikimava*): Zares, draga Eva, na frontah se nič več ne dogaja. Vojaki na obeh straneh so otopeli in brezbrizni. Tudi če bi še bilo orožja in municije in če bi vodstvo še imelo voljo — nihče bi ne upal več zapovedati napad. Na obeh straneh bi se uprli. — Zato samo še čakamo.

Eva (*nejevoljno*): Na kaj?

General Mak (*kratko*): Na nasprotnikov polom. Na njegovo vdajo. Na zmago.

Pavle (*jezno*): Mi tu zadaj pa moramo trpeti pomanjkanje, stradati, hoditi na pol nagi okrog in — molčati! Hudič!

General Mak (*takoj razume*): Res je, vojska je zdaj strašnejša v zaledju kot na fronti. In to je grozno, brez smisla — to počasno davljenje civilnega prebivalstva, umiranje nedolžnih otrok in žena —.

Pavle (*plane kvišku*): Zakaj se potem ne upremo!

Eva (*miri*): Pavle, ne razburjaj se toliko! (*Počasi spravi Pavleta nazaj na stol.*)

General Mak (*grenko*): Ali vam ni znano, kako se številni taki poskusi končajo? Doma in na oni strani?

Pavle (*hoče izbruhniti, pa ne upa prav*): To — to... (*Obupno zavihiti stisnjeno pest in udari po zraku.*)

General Mak: Potolažite se. Ura se že izteka.

Golob (*z zanimanjem*): Kako to? Imate kaj novic? Zanesljivih? (*Sede in s pričakovanjem zre v generala.*)

Eva (*nejeverno*): Ah, siti smo že tega večnega namigavanja, gospod general, teh večnih golih tolažb in praznih govoric, ki se koj drugi dan razprše kot megla v poletnem soncu!

Pavle (*zadirčno*): Samo s tem nas futrajo, ko nimajo drugega!

General Mak (*dobrohotno*): Vem, vem. Toda dovolite mi, če se zelo ne motim, gre zdaj zares.

Golob (*kar požira*): Povejte, povejte brž, dragi prijatelj!

General Mak (*tehtno, a brez domišljavosti*): Že dalj časa se na skrivaj vodijo pogajanja. Na skrivaj, prosim; da bi vojaki ne razvedeli in ne napravili konec v enem dnevu brez pogajanj.

Pavle (*navdušeno*): Tako je tudi treba!

General Mak (*prijateljsko Pavletu*): Ne, dragi fantič, iz tega bi se zgodila popolna anarhija, ki bi uničila še tisto malo, kar je ostalo.

(*Senatorju*): Prav za prav gre samo še zato, kako v redu in istočasno likvidirati pri nas in pri sovražniku. Ne bojimo se več nasprotnikovega orožja, marveč tega, da bi popustili pred njim in tako izgubili vojsko, vse.

Pavle (*sarkastično*): Vse! Ko imamo še toliko!

Golob (*napeto in nepočakano*): Torej zares? In kako dolgo bodo še trajala pogajanja? Ali so že blizu zaključku?

General Mak (*se prizanesljivo nasmehne*): Lahko že danes —.

Golob (*otročje ploskne z rokami*): Že danes —!

General Mak (*kot prej*): Lahko pa šele čez eno leto.

Golob (*razočaran*): Čez eno leto...!

Na oknu desno ta mah zažvenketajo šipe od drobnih kamenčkov, ki jih je nekdo vrgel vanje. Razen generala se vsi prisotni na lahko zdrznejo, ta pa začudeno gleda po sobi in na okno. Koj potem se zasliši od zunaj konec nabožne pesmi »Marija zibala in pela lepo...«

General Mak (*tiho*): Kdo to poje?

Nihče ne odgovori, kajti za pesmijo se oglasi v kričečem nesoglasju z melodijo bučen, histeričen smeh: »Ha, ha, ha...! Jaz pa zibala in jokala lepo!«

Eva hitro stopi k oknu in pogleda ven.

Glas od zunaj (*sladko, priliznjeno*): O, dober dan, moj dragi balon! Kam si mi odnesel, balonček, sina brez cekina? Kje si skril otroka, o ti plavajoča roka?

Eva (*pomirljivo skozi okno*): Tu, tu ga imam. Le pridi ponj hitro!

Glas od zunaj (*veselo*): Joj, joj, joj — koj!

General Mak (*osuplo*): Kaj je bilo to?

Eva (*se obrne v sobo in stopi nazaj na prejšnje mesto*): Nesrečno dekle, gospod general. Zmešalo se ji je.

General Mak: Zmešalo? — Katero dekle? — Zakaj zmešalo?

Eva (*v zadregi*): Otroka je rodila mrtvega in to jo je tako zadelo. V vodo je skočila.

General Mak (*nekaj temno sluti*): Po porodu?

Eva (*še bolj v zadregi*): Ne, pred. — Nezakonska.

General Mak (*predirljivo*): Tisto dekle? — To je bil Mart.

Nihče ne pritrdi in ne ugovarja.

General Mak (*potrto*): Tudi še to! Bal sem se, da bo kaj hudega.

Golob (*prigovarja*): Ne jemljite si tega preveč k srcu, dragi prijatelj! — Tudi to je vojska.

General Mak (*zamolklo*): Da, vojska in moj — nečak...

Golob (*brž začne tolažiti*): Naš profesor doktor Lom jo gotovo ozdravi, dragi prijatelj! Čudeže dela na bolnikih! Tudi našemu Pavletu bo pomagal, o tem ni dvoma.

General Mak (*se oprime zastranitve*): Ali je mogoče? Da bi ukrotil ta strašni plin?

Pavle si krčevito pokriva z rokami oči, kakor bi jih zopet hotel braniti pred strupeno izparino.

Golob: Jaz sem popolnoma prepričan o tem. In ti tudi Evica, kaj ne?

Eva (*se sili*): Gotovo, papa!

Pavle (*nejeverno*): Ne, ne, samo varate me! Iz tvojega glasu berem, da ni nobenega upanja, Eva!

Eva (*miri Pavleta*): Oh, saj ni prav nič res! To se ti je le tako zdelo.

General Mak (*pomaga*): Le verujte, Pavle, le! Čemu neki bi vas slepili!

Katarina (*odpre zadnja vrata in naznani*): Gospod profesor!

Eva (*nehote vzklikne*): Ah!

Dr. Lom (*se prikaže na vratih; tudi njega so vojna leta prizadela, vendar še zmeraj možato nosi svoje breme in vliva okolici pogum*): Dober dan — o, kolika družba! (*Zagleda generala in ga ne spozna prècej*;) Oprostite, mogoče motim?

Golob (*vstane in kaže na generala; bridko*): Kaj ga ne spoznate, gospod profesor, našega dragega prijatelja generala Maka?

Dr. Lom (*osupne, si popravi naočnike in brž pristopi*): Za božjo voljo, ali je mogoče?

General Mak se hoče zopet dvigniti, pa ga prehit.

Dr. Lom (*ki ga rahlo potisne nazaj v naslanjač, mu stisne roke in prisrčno pozdravlja*): Gospod general, kdo bi si mislil!

General Mak (*odzdravlja in se dobrodušno smehlja*): Kaj, takšna podrtina! Tu odpove tudi vsa vaša umetnost, dragi profesor!

Dr. Lom (*zategnjeno, nekoliko nerad*): O, mi nikdar ne vržemo tako hitro puške od sebe! Oprostite — (*se obrne k mlademu paru; hitro*;) Evica —!

Eva (*ne more čakati, stisne roke na prsi in hlastno vpraša*): Našli?

Dr. Lom (*očetovsko*): Počasi, ljubica, počasi.

Eva (*blizu razočaranja*): Torej še ne!

Dr. Lom: Ne in da, da in ne.

Eva (*proseče*): Ne mučite me, gospod profesor!

Dr. Lom (*nežno*): Bog ne prizadeni, ubožica! Samo pojasniti ti hočem, da še ni popolnoma gotovo. Prihraniti eventualno razočaranje.

Eva (*zopet vsa v upu*): Popolnoma gotovo je, že vidim! — (*Stresa svojega fanta*;) Pavle, ali slišiš? Ali slišiš?

Pavle (*z drhtečim glasom*): Slišim: popolnoma nič ni!

Dr. Lom (*pristopi k Pavletu in ga tolaži*): Nikakor, dragi fant! — Kako sta nestrpna, počakajta, da povem vse! — Vsi poskusi na živalih so popolnoma uspeli. Treba mi je le še poskusiti na — ljudeh.

Pavle (*se dvigne, odločno*): Vzemite mene — takoj začnite!

Eva (*se upre*): Na Pavletu ne boste poskušali —!

Dr. Lom (*potreplja Pavleta po rami*): Ne bo treba, ljuba otroka, ne bo treba! — Sem že na drugih!

Eva (*napeto*): In —?

Dr. Lom (*resno*): Upam, da se je posrečilo!

Eva (*samo vzklikne*): Ah! (*nato pa ji odpovedo moči: nebogljeno se nasloni na Pavleta, ki jo prime v svoje močne roke in stoji kakor omamljen od usodne novice, ne da bi mogel kaj spregovoriti.*)

Dr. Lom ganjen pristopi k paru in pomaga, da oba sedeta; Eva se nasloni na Pavleta, ga boža in od blaženosti preliwa debele solze. Drugi navzoči pretreseni molče.

Dr. Lom (*počasi po krajšem molku*): Posrečilo, ker je plin analiziral — inženir Pipan...

Eva (*tiho jekne*): Vid —!

Ta mah se zasliši v ozadju treskanje z vrati, pretrgano glasno govorjenje in nagli, trdi koraki; brž nato zadnja vrata odlete na ves stežaj in na oba vetrova:

(*V sobo plane kot vihar Mart Marinko. Edino njemu se dolga vojska nič ne pozna; nasprotno, oblečen je za na parado, pokrit s svetinjami, zlatimi pasicami in drugim vojaškim bliščem. Že ko prihaja skozi vrata, vpije nazaj posamezne odsekane besede:*) Da! — Res! — (*Ko pa se ustavi sredi salona, naglo globoko zajame sapo, visoko dvigne desnico in iz krepkih prs zavzije:*) Zmaga!

Prisotni se elektrizirani dvignejo, se ozro v prišleca in napeto čakajo nadaljevanja.

Mart (*še enkrat*): Zmaga!

Dr. Lom (*nestrpno v majorja*): Kakšna? Končna?

Mart (*se ponosno udari po prsih*): Končna! Naša!

Golob (*boječe, kakor bi pričakoval smrtne obsodbe*): Mir?

Mart: Mir! Zmagoslaven mir!

Vsem navzočim odpovedo ob tej novici udje, da morajo sesti.

(*Medtem pa že stoji na vratih poslanec Kolar v ponošeni uniformi svoje stranke, suh, mrk in teman kot prikazen iz podzemlja. Brž ko izbruha Mart svoje prevzetne besede, se oglasi z vreščecim, od srdu in hudobije lajajočim glasom:*) Sramoten mir! Poraz!

Golob (*ves blažen*): Mir, mir! Samo da je mir!

Mart (*stopi proti Golobu*): Rečem vam, da je zmagoslaven! (*Zagleda generala in osupne*;) Zaboga — stric! (*Zaradi slabe vesti ne ve, ali naj bi pristopil ali se umaknil.*)

General Mak (*mirno*): Pridi bliže! (*Poda Martu roko, odpuščanje*;) Zaradi te vesti — pozdravljen!

Kolar (*da bi se uveljavil, naredi nekaj korakov naprej in še enkrat kot prej zažuga*): Sramoten mir!

Eva (*nejevoljno*): Uh, to zoprno skovikanje!

Mart (*se oddahne, ko se pobota s stricem in plane z novo močjo na Kolarja*): Zmaga, gospodine!

General Mak (*poseže vmes*): Tak nehajta že s prekljanjem! — Mart, povej, kaj veš, da bomo vedeli, pri čem smo!

Mart (*se unese in začne pripovedovati*): Danes, pred eno dobro uro je bil podpisan mir. Pogoji: nobene spremembe meja, nobenih odškodnin, nobenih — skratka: vse, kakor je bilo!

Dr. Lom (*grenko*): In za to je moral svet krvaveti toliko let!

Mart (*se ne zmeni za zdravnikov žolč*): Da, status quo! Vzdržali smo proti vsem sovragom, proti vsemu svetu! Ostali na svojih postojankah. In to je — zmaga!

Kolar (*ujedljivo*): In to je — poraz!

Na vratih, ki ostanejo do konca široma odprta, se prikaže Katarina; zanjo to prerekanje nič ne pomeni, zanjo nič ne pomeni mir, kakršnega je dočakala. Tiho stoji na pragu in molče preliva solze strte matere, ki ji je sreča drugih samo nov meč v krvaveče srce. — Kmalu se ji pridruži še Poldka.

General Mak (*hoče posredovati*): Ali zmaga ali poraz — to se šele pokaže — kadar bodo vidne vse posledice vojske —

Kolar (*ironično preseka*): Šele kadar — jaz jih vidim že danes! Zopet se bo začela stara pesem: bučne manifestacije zapečkarjev, povenjenj pacifistične limonade, prerivanje strahopetcev v ospredje, zapostavljanje trdih mož. Ne, gospôda, do tega ne sme priti: zdaj je naš čas! Sovražnik je strt in uničen, mi ne! Mi nočemo biti uničeni, mi ne smemo biti! Zdaj zberemo še enkrat vse svoje sile in pripravimo za večno konec našim nasprotnikom — pogumnim pripada svet! (*S povzdignjenim glasom*;) Na delo!

Dr. Lom (*zadrži Kolarja*): Za Boga — kaj nameravate?

Kolar (*osorno in sovražno*): Na cesto, med narod — na vojsko!

Dr. Lom (*z gnusom izpusti Kolarja*): Norec!

Kolar se obrne in hoče oditi, toda na vratih mu zadela pot in se mu postavi po robu Katarina.

Kolar (*mali, slabotni Kolar kar klecne pred to po postavi in duši mogočno ženo; nič drugega ne more dati iz sebe kot jecljajoče glasove*): Kaj hočete?

Katarina (*zagrmí*): Nazaj!

Kolar (*nehote odstopi*): Zakaj?

Katarina: Nikamor ne pojdeš, hujskač!

Kolar (*vzroji*): Kdo mi bo to zabranil?

Katarina (*grozeče*): Jaz! — In če še kdo kdaj poskusi in če bodo dedci zopet šleve, tedaj obrajtamo z njim me!

Kolar (*zasmehljivo*): Kdo — me?

Katarina (*preteče zasleduje Kolarja, ki se nehote umika v ospredje*): Jaz!

Eva (*ki že ves čas komaj čaka, kdaj se znese nad Kolarjem, pri-skoči h Katarini in se ji pridruži z enakim glasom*): In jaz!

Poldka (*prihiti k ženama*): In jaz!

Kolar (*se po sili zakrohota*): Ha — otroci!

Eva (*srdito*): Ne, žene, matere!

Kolar (*zbadljivo*): Matere? Gospodična in — mati?

Eva (*se zdrzne, stopi prav h Kolarju in mu vrže v obraz*): Da, jaz — mati! (*Plane k Pavletu in pokaže nanj*.) In tu — moj mož!

Golob (*presenečeno*): Evica!

Eva (*mirno, odločno*): Da, papa! — (*Se zopet obrne h Kolarju in ženama*): In naj le kdo poskusi, me mu pokažemo zobe: Nikoli več vojské!

Katarina in Poldka (*z iskrečimi se očmi pritegneta*): Nikoli!

Kolar se poparjeno in brez slovesa splazi iz salona.

Zagrinjalo.

Jezna opomba. Ta igra je nastala v času, ki je bil na eno in drugo plat različen od današnjega. Zaradi tega ni prav nič čudnega, če zbuja vtise nebogljene naivnosti in klavrnega anahronizma.

To pa avtorju niti malo ni všeč, kajti s časom se je spremenil tudi sam. Saj hvala komur koli še ni tako lesen, da bi novim zoprnijam ne znal streči z novim rapirjem!

Zato bi se igra o vojski, če bi jo pisal ta dan, glasila precèj drugače in na čelu bi ne stale modrujoče Vergilove besede, marveč najbrž one kratke: Vis vim vi!

Književnost

Marja Boršnik-Škerlakova: **Aškerc.** Njegovo življenje in delo. Založba Modra Ptica 1939, str. 377.

Pred leti, kmalu po svetovni vojni, nam je poklonil Prijatelj kratko, doživeto in občuteno pot Aškerčeve pesniške rasti in poleta, zgrajeno predvsem na umetnikovem dopisovanju s sodobniki. Nismo pa imeli do danes celotnega opisa tudi Aškerčevega padanja in — padca. Nehote smo se vprašali po vzrokih: od kod tolika gonja ob zatonu prejšnjega stoletja proti pesniku Mejnika, Ponočne potnice, Anke; od kod neutešeni srd proti istemu vse prvo desetletje našega stoletja in še čez; v čem je bil Aškerčev padec; od kod tako razbičani valovi morja, po katerem je rezala naša narodna barka po Aškerčevi smrti.

Delne, bežne odgovore so nam nudili sicer članki in spomini. Toda celotno sliko Aškercu imamo šele v knjigi Marje Boršnik-Škerlakove. Torej tudi obraz pesnika Zlatoroga, Četrtega zbornika poezij, Primoža Trubarja, Mučenikov, Junakov, Jadranskih biserov..., o kakršnem Aškerčeva čitanka molči.

Napisati monografijo pisatelja ni lahka stvar. Še težje pa je napisati znanstveno utemeljeno monografijo o Aškercu.

Prvič: Aškerc je bil pesnik Balad in romanc, pa tudi pisec cele vrste knjig, odseva nekdanje svoje moči in zaleta. Drugič: Do svoje prve zbirke je predvsem pesnik, kasneje pesnik in borec, nato pa samo trmoglav borec, ki ni več pesnik, pa hoče prav zato biti pesnik. Tretjič: Najprej je pridigar vere, nato pridigar svobodne misli, a skoraj vedno — sam proti vsem; in čim bolj sam, tem bolj zaverovan v svetost in pravilnost svojega poslanstva in borbe in prepričanja. Spraviti vse to v sklad tako, da ne bi bilo sile niti

pesniku, niti borcu, niti pojemajočemu in še vedno kljubujočemu starčku, je bila naloga Marje Boršnik-Škerlakove. Reči moramo že zdaj, da je naloga v glavnem dobro rešena. V glavnem; a s tem ni rečeno, da je ostalo slabo. Več glav, več misli.

Tako, menim, bi utegnila biti Aškerčeva slika za spoznanje drugačna, da jo je podal moški, kakor tudi: sodba o marljivem in vestnem delu Boršnik-Škerlakove bi utegnila biti drugačna, da jo je izrekla ženska. Razen tega pa je tukaj še druga, še bolj kočljiva zadeva: pri nas se že dolgo govori (včasih bolj, včasih zopet manj) o nekakšnih taborih, kar je treba pri Aškercu na vsak način upoštevati, če se sploh kje upošteva. Torej je izhodišče za pogled na življenjepis Aškerca samega kot takega lahko dvojno: nekdo utegne videti v Aškercu mučenika, drugi trmoglavca in grešnika, ali bolje: ta se utegne zavzeti za mučenika ideje, drugi pa za trpina dobe in razmer. Niti poudarjanje prvega, niti posebno naglašanje drugega ne bi bilo delu v korist. Treba je res objektivnega, znanstveno izčiščenega pogleda na zaton prejšnjega stoletja in na prvo desetletje naše dobe, preden se loti kdo Aškerčeve biografije. To pa še tem bolj, ker je vse, kar se je takrat godilo, v tesni zvezi z Aškercem. Ali drugače: ker je delo in trud, pehanje in nehanje Aškerčevo v veliki meri odsev prav te dobe in da je njegov boj in poraz posledica ne le pritiska z ene strani, ampak z več; zdaj z ene, zdaj z druge, včasih pa celo z obeh obenem.

Za Boršnik-Škerlakovo moremo reči, da ni dala le posrečenega prereza te dobe, temveč da je dala v veliki meri tudi verodostojno Aškerčevo podobo, ki si jo je zgradila na podlagi dokumentov, pisanih in nepisanih. Zнала je v glavnem pravilno razbrati izmed tolikega gradiva, kaj je zrno in kaj pleva. Ko rečem v glavnem, menim, da ne popolnoma. Kajti le s pridržkom bi mogli kaj takega reči tudi za oni del razprave, ki se nanaša na »najgloblji misterij sveta«:

Nesmrtnosti nikoli jeden ne doseže!

Vselej moreta dospeti le po dva

čez most, ki z bregom breg nasproti, večni veže.

Reči hočem: ono neprestano poudarjanje, upal bi si skoraj reči: iskanje in stikanje za — recimo po domače — za ljubeznimi.

V ČZN XXI, 114—117 je objavil Glaser drobci iz Aškerčevega bogoslovskega življenja in omenil tudi pesnikovo počitniško bivanje na gradu Fala ob Dravi. Med drugim zvemo iz tega drobca, da je inštruktor Aškerc »rad videl 18—19 letno Pijo, živahno in ljubeznivo blondinko« in da je »baje celo pesnil skrivaj« o njej. Na to mesto se sklicuje avtorica Aškerca — in to še ni nič napačnega, čeprav gre dalje in trdi celo, da se je »brezupno zaljubil« (20). Nerodno pa je, kar sledi: trditev namreč, da se je Aškerc »odslej še bolj zakrknil in odtujil tovarišem«. Mar zavoljo te ljubezni? — Ko pa vendar smatra »že od početka duhovniški poklic kot popolno žrtvovanje samega sebe v blagor drugih« (21). In če je res tako odkritosrčen in tako samozavesten, kot v resnici tudi je, se ne bo zavoljo prvega srečanja »zakrknil«.

S še večjim pomislekom je — vsaj po moje — sprejeti »mokra-cvetoče« izjave Anke Pečovnikove. Ne mislim opravičevati Aškerca in se sklicevati morda celo na njegovo asketsko življenje prvih let kaplanstva, o katerem je

v knjigi tudi dovolj govora, pač pa mi je tukaj v mislih enostavna in razumljiva okolnost: pripovedovalka Ana Pečovnikova je vendar stara samka (vsaj iz nadaljnjega bi tako sklepal, ker je vse druge Aškerčeve znanke avtorica skrbno spremila vse do zakonskega zatišja), ki deklamira drage ji verze, v solznih očeh pa ji je pri tem »nekaj neizrečeno vdanega, nebojlenega, žalostnega«.

In končno: recimo, da je vse to res, ker bi res utegnilo biti res, če se nam ne bi vsiljevali drugi pomisleki. Taki na primer ali pa vsaj podobni, kot je tale: če je bil Aškerc res tako realna narava in tako dosleden, kot vemo, da je bil, kako se je kljub vsemu temu in kljub tako »neozdravljivi rani«, ki mu jo je zadala Anka, že kmalu na to obrnil k lepi Rischnerjevi, v katero da se je »kmalu zaljubil z vso silo svoje krvi (!)« (116). In tako vsem drugim? Zdi se, kot bi po vrsti snubil vse učiteljice in pisateljice in igralke, katerim je prišel malo bliže. Vsaj za kaplanska leta, ko mu je »80 letna punca« postiljala postelj in pospravljala le v njegovi odsotnosti, se mi zdi, da nekaj ni v redu. Ali je avtorica malo pretirala, ali pa je bil Aškerc neodkrit. Zadnjemu pa vsaka stran knjige ugovarja.

Bolj razumljivo je vse to v Aškerčevih ljubljanskih letih, ko njegova žeja po ljubezni ni bila več le odraz mlade krvi, ampak vroča in neutešljiva želja po toplem domačem ognjišču. Če je res tako važno, kam je Aškerc obračal oči, lahko dodam, da živi še danes v Ljubljani gospa, ki mi je že večkrat pripovedovala, kako jo je hodił Aškerc v letih 1907/8. čakal k nunam, koder je postajal cele ure in božal s pogledi okno, ob katerem je lepo dekle sedelo. Seveda to samo na sebi ni tako važno, niti v korenini zagrešeno — da, je celo neke vrste plus za delo: Aškerc Boršnik-Škerlakove se bere kot roman, dasi ima delo toliko in tudi tako drobnih opazk o dobi in o sodobnikih, kar bi bilo sicer delu v breme, zdaj se pa niti ne opazi. In še nekaj: Tako gledanje na Aškerca in povrh še hudovanje na »porednega« Cankarja in vse njemu podobne, nas res prepriča o Aškerčevi osebni tragiki, bolj o človekovi tragiki, ker je zaigral življenje, ko »so ga odtrgali od ženske« (241), kot pa o tragiki umetnika, ki da je že davno umrl, pa še vedno pisal in izlival svoj srd v opotekajoče se verze; ki je bil nekoč velik pesnik, pa da je hotel biti še večji, ko je že padal na leta nanj prah mestnega arhiva — ko je nosil že dolgo brado — in nazadnje: ko mu je balada že davno »vdova«.

Lahko pa bi se našel tudi kdo in neverno zmajal z glavo: »Kako pa to: Pravijo, da je neki prva Aškerčeva zbirka nemalo zato tako močna, ker je vzklila iz misli na žensko. Saj se je vendar ta misel na žensko kasneje še bolj stopnjevala — kako pa to, da je kljub vsemu temu kasnejše tako vodeno?« Vemo, da so Aškercu pomagali navzdol družba, čas in lastni jaz, zato takemu ugovoru ni treba odgovarjati.

Iz istega vzroka se ne bomo izpraševali, od kod avtorici nenadoma misel, da je dal Aškerc zopet duška nezaceljeni rani, ko je pisal o pesnici Miri A. Lovicki: »ljubezen je alfa in omega njene muze«. Saj je vendar tako natančno zapisala izjave Aškerčevih znank, kakšne oči je imel, kakšne lase in izraz. Torej je samo ob sebi umevno, da je še ta argument tolmačila na ta način.

Kakor rečeno: do zdaj povedano je bolj stvar osebnega okusa in ne bo zmanjšalo niti zvečalo slave Aškerca umetnika; kvečjemu: pripomoglo bo k še številnejšemu branju knjige, kar pa bo vse skupaj zopet le v dobro popularizaciji Aškerca človeka.

Izraza umetnik in človek nisem omenil mimogrede in brez posebnega namena. Reči sem hotel to, da je Boršnik-Škerlakova pač analizirala do podrobnosti Aškerca-človeka: borca z Mahničem, bojevnika svobodne misli, zastopnika gesla:

In kdor udari tebe enkrat
po licu levem, ti
po licu desnem mahni dvakrat —
in še pripravljen stoj s pestmi!

Skrbno mu je sledila pri vsakem koraku; od lece do lece ga je spremljala in prisluhnila vsaki skupini ljudi po širni domovini in še dalje, kaj se menijo in kako. Pograjala jih je, če so mu bili neprijazni. — In prav tu je manjkalo le malo, da ni postala aprioristična, kar za znanstvenika ni kdo ve razveseljivo znamenje. Sicer se je avtorica takega načina dosledno in ne brez uspeha otepala, vendar pa je opaziti tu in tam znake, ki govore, da bi bila ta borba lahko tudi bolj dosledna.

V Aškerčevem mladostnem boju je nekam slabo razpoložena proti vsem, ki niso z njim, kasneje pa (v mnogo manjši meri in le mestoma) nasprotno: v soglasju s sodobno Aškerčevo družbo mu našteva grehe, ki jih je utegnil res imeti, a ni verjetno, vsaj to ni verjetno, da bi tako zavestno grešil, kot na primer tam, ko avtorica trdi, da se je zanimal za Prešerna »zato, da bi dokazal«, da je sam večji kot pa pesnik Sonetnega venca in Krsta pri Savici.

Glede izdaje Prešerna je avtorica pač dobro naznačila, kako se je obnašal takrat naš ožji domači krog, kaj je delal, kako je na primer Pintar Aškercu »pošteno odgovoril«. Ni pa niti omenila Korševe ocene v Jagičevem Arhivu XXV, ki bi jo vsekakor morala pritegniti, če je že omenila Pintarjevo, da bi videli tudi, kako je gledal na to delo veliki Rus in prešernoslovec. Ta je namreč zaslutil in pravilno poudaril bistvo izdaje in je takoj v začetku zapisal: »Diese geschmackvolle Ausgabe Prešern's ist vor allem für das große Publicum bestimmt« in dodal, da je Aškerčeva izdaja do neke mere zanimiva in važna tudi za Prešernovo poezijo kot tako, če že ne iz drugega vzroka, pa vsaj zato, ker je sprejeto v njo mnogo takega, česar v prejšnjih izdajah ni bilo. Seveda je tudi on proti »barbarizmom«, ki so jih Aškercu na toliko zamerili, a nakaže obenem tudi težave, ki ob taki izdaji nastopijo in s katerimi je moral prireditelj Aškerc vsekakor računati. Korš nedostatke tudi znanstveno in z gradivom utemelji. Zanimiv je še njegov pomislek ob Aškerčevi sodbi, ki prezira Vodnika in povišuje Trubarja, kakor tudi dejstvo, da se Korš vendar ni tako jasno zavedal kakor ostali, ki so imeli o tem besedo, da je Aškerc oblekel i Trubarja i Prešerna v svojo in svojih gesel obleko. Toliko in morda še namig, da je Aškerc sem in tja upošteval pri priredbi tudi Korševo mnenje, bi bilo treba dodati, ko je že podano ostalo, morda manj važno ocenjevanje, pisarjenje in zaletavanje.

Malo pomembno, pa vendar za avtorico zanimivo je, kako postarnemu Aškercu zameri, ker je pisal Prijatelju leta 1901: »Kadar mi pišete, ni treba dostavljati ulice, nego moje ime samo že zadostuje.« — Taka izjava je vendar nekaj čisto naravnega in vsakdanjega, razumljivega za človeka, če je že dalj časa v istem mestu, posebno pa še, če je mestni arhivar, in ni treba, da bi bila odraz »potrebe po uveljavljanju lastne osebnosti«. Ali drugače: Taki in podobni podatki se mi ne zde baš najmočnejši in najtrdnejši temelji za dokazovanje »žeje po uvaževanju in upoštevanju«, dasi ni rečeno, da ne bi bili s tem lahko več ali manj v zvezi. Tudi tisto, da ni dovolil Aškerc pošiljati svojih knjig katoliškemu časopisu, je ravno tako čisto človeška lastnost in posebno v naših malenkostnih in ozkih razmerah razumljivo, tako zelo naravno, da ni treba kaj takega uporabljati še za motiviranje bojazni pred slabo oceno. Končno pa: Nil novi sub sole!

Da! Avtorica je prisilila Aškerca v »borbi za prvenstvo« tudi kolobariti v krogu, ker je pač bilo potrebno poglavje s tem naslovom čim bolj podpreti in utemeljiti, zakaj ta nesrečnež ni odložil peresa, ko se mu je »cedil« iz njega samo še strup in psovka.

Vse take malenkostne nedostatke pa odtehta kratka avtoričina izjava o Aškerčevem nazovi-herojstvu zadnjih let: »Tragično je, če je epik ustvarjen, da kleše iz granita, pa ima na razpolago le kup mehkega lojevca. Dvakrat tragično, če se vara z mislijo, da je to granit!« (417)

V težnji za čim večjo Aškerčevo izvirnostjo je avtorica razglasila, da se je moral Stritar »s svojim bledim idealizmom umakniti v pozabo« (22), in ko je objavil »Mi vstajamo« in — kolikor mogoče — tudi drugod tajila na Aškercu Stritarjeve vplive. Pravi sicer, da je našel Stritarjev poziv v Pogovorih l. 1885. po preučevanju socialnega vprašanja in po socialnem pesništvu v Aškercu vnetega glasnika, je pa mnenja, da je Aškerčeva Zimska romanca že tudi prelom s Stritarjem, kar bi se dalo zagovarjati glede na način, kako to Aškerc obravnava (»neusmiljeno odkriva resnico, toda ne tolaži in ne toži, temveč obtožuje s uhiimi dejstvi«) in glede na vso ironijo, ki veje iz pesmi, ne pa tudi oblikovno, po dikciji, ki je še vsa Stritarjeva: tat na dolgo in v lagodnem tonu razlaga svojo bedo. Ko pa pride do obtožbe gosposke, je že bolj kratek, naravnost skop v besedah in izrazih; toda ne razbesni se kakor kasnejši Aškerčevi zatiranci, pač pa ironično doda: »Da moji ne bi to, kar jaz postali... kar dajte z mano vred jih vse zapreti.«

Res je, da je bil Aškerc realistična, razumska narava in se je povrh še skrbno varoval vseh zavestnih vplivov, a menim, da je treba upoštevati vsaj Stritarjev sloves in zven njegovega Zvona, kakor tudi ubrano petje »goriškega slavca«, če že preidemo iz drugih razlogov dejstvo, s kakšno vdanostjo je prisedel Aškerc še tudi kasneje k nogam učitelja Levca.

Da pa se je Aškerc postavil kmalu na lastne noge in se v kratkem času zasidral na trdnih tleh, ne »v solzni dolini«, priča popravek:

Osveta naj slovanska
ljubezen bo krščanska! (1884)

v: Napredek in prosveta
to naša bo osveta! (1896)

Obenem pa prav ta popravek zgovorno govori tudi za to, da je začetnik Aškerc kaj rad prisluhnil, kako bije Stritarjevo golobje in spravljivo srce. To priznava mimogrede v povzetku tudi avtorica, ko pravi, da je Aškerc »potreboval vso silo in osredotočenost, da se je rešil Stritarjeve in Gregorčičeve subjektivne elegike« (415).

Prej sem omenil aprioristično delo v znanstvu in nevarnost takega dela. Temu bi morda še dodal misel iz Aškerčevega pisma Turnerju 16. jan. 1896: »Jaz se držim pri oceni literarnih zaslug principa, da se naj vsak pisatelj sodi sam zase, ker ima gotovo vsak pisatelj kaj posebnega.«

Marja Boršnik-Škerlakova je dala svojemu delu naslov: »Aškerc. Življenje in delo.«* Menda je hotela tudi z naslovom naznačiti to, kar človek iz knjige razbere: o Aškerčevem delu, to se pravi: o Aškerčevem umetniškem delu slišimo prav za prav manj, kot bi pričakovali. Če si je zamislila avtorica nalogo tako, kot sem jo jaz razumel, potem to ni napaka dela, če na primer opravi v nekaj vrsticah vse o ritmu in obliki pesnikovih Balad in romanc ter se zadovolji s povprečnimi opombami, da je Aškerc pač »užival ritem pesmi, da so ritmično sicer mogočne, a pojoče da niso, kar da je »druga velika pomanjkljivost njegove balade«. Glede ugotovitve o »drugi veliki pomanjkljivosti« bi se dalo reči, da so Aškerčeve balade pesmi realista, ki mu do okrasa ni in ki ga — recimo — tudi zmožen ni, kar pa po moje ni njegova največja pomanjkljivost, ampak prav njegova posebnost, njegov svojstveni izraz. — Če je bil torej avtorici glavni namen podati življenje pisatelja in trenje družbe ob njem, za njega in zavoljo njega, je ta namen izpolnjen in delo v tem smislu izvršeno, pač pa zgrešena in neizpolnjena osnovna zahteva, ki jo stavi vsak nehote, ko zasliši Aškerčevo ime. Rad bi vendar slišal o pesniku in umetniku predvsem; o vrednosti njegovih pesmi, o zvokih narodove duše v njih; o obliki; o tem, kako je snov zajel in kako jo podal. Ravno v tem pa je šibka stran knjige o Aškercu. Baladam in romancam ni dodeljenega pri Boršnik-Škerlakovi skoraj nič več truda in pozornosti, kakor kasnejšim verzifikacijam, ki jih odpravi pisateljica večinoma z nekaj kratkimi citati, tako da jih sicer na spreten, a vendar ne na povsem zadovoljiv način poveže. Manjka jim, tem vrinkom med citati, onega, čemur pravimo doživetje pesnika. Vse bolj jo v tej dobi zanima mladi rod, vse bolj trenje okrog njega, vse bolj »liplapanje« po revijah širom vse naše ljube domovine. Veseli jo, če iztakne kje prav zabeljen odgovor, pa bodisi temu ali onemu, in če nam more sporočiti, kako si je kdo koga »privoščil«. Glavno, da je pošteno »obračunal«. Zajela je pač delo v smislu Prijateljevega Kersnika in njegove dobe, toda ne tako posrečeno. Dočim je Prijatelj upošteval vse momente v isti meri in znal z bistrim očesom prodreti do dna vsem vprašanjem, je njej ostalo za Aškerca-pesnika premalo prostora in premalo časa, pa tudi premalo pozornosti. Človeku se nehote vsiljuje vtis, kakor da se je takih trenutkov, ko je bilo treba pisati o pomenu umetnika in se oddaljiti z bojišča, kjer so »cedili« strup s peresa

* Podnaslov na ovitku »Njegovo delo in življenje« je po moje le stvar tehničnega značaja, da sta namreč na ta način obe vrstici napisali enako dolgi. Zato ga nisem upošteval. Če pa bi ga, bi se seveda spremenila tudi sodba nekako takole: hotela je pisati o Aškerčevem delu, pa se je omejila le na zunanje delo človeka, dočim je delo umetnika prezrla.

in »snubili« može za može in ideje — da se je počutila avtorica v takih trenutkih prav neprijetno in gledala, da je čim prej še sama »zlomila« kakšno kopje. Mislim reči: če naj pišem na primer o Župančiču, bom pisal predvsem o Župančiču in se skušal poglobiti predvsem vanj in v njegovo delo, ne pa da bi pisal enako tudi o Komanovi Manici ali Mišjakovem Julčku, ker ju je pač morda Župančič kdaj srečal, ali pa ju je veter zanesel v isto revijo, kamor Župančiča. Če pa že onadva tudi sprejemem, pa ne samo onadva, morda še celo več, bom pač obdržal za Župančiča pot, ki mi je potrebna, da pridem do njegovega bistva, nato pa se zbral in jo krenil enako pripravljen tudi do drugega, s tem namenom, da najdem predvsem to, ali je med temi, ki jih obravnavam, kaj skupnega, kaj vzročnega. Če ni, opustim, ker znanstvenemu delu okrasov treba ni, priveski pa so mu kvarni. Če bi se hotel poslužiti njene sodbe o Aškercu, uredniku LZ, bi dejal, da je »zamenjala kvaliteto s kvantiteto«, pa rečem rajši: dobro je tudi to, a boljše bi bilo uporabiti enako močno luč in ji usmeriti pramen v eno smer, h glavni osebi, pri tej pa v nemajhni meri tudi na tisti košček, ki se mu pravi umetniška vrednost in analiza umetnine, pa se ji ne bi svetloba razpršila in porazgubila »v arhivih«, kakor nekdam Aškercu.

Razen nekaj toplih besed o prvi pesnikovi zbirki, je pohvalila avtorica — in sicer toplo pohvalila — socialno pesnitev Anka. Vendar pa ji je glavna misel v označenju konca pesmi: sirota Anka dobi »ironičen in brezbrizen« odgovor, da ni ne prva, ne zadnja. Meni sicer, da je način, »kako je pesnik življenje zgrabil«, pretresljiv, da se je pogreznil v Ankino usodo »z vso ljubeznijo«, a pravega jedra, bistva, zakaj je Anka res umotvor, ni povedala. Zadovoljila se je z ugotovitvijo, da je Anka pač ena izmed »skoraj najbolj realno podanih ljubezenskih zgodb«..., zgrajena na naivnem, jokavem pripovedovanju zamirajočega samotnega življenja o usodi cveta, ki se ni smel razcvetiti.

Ni namreč važen samo konec, samo ona trdosrčna in kruta zavrnitev sirote, ki išče utehe v neizmerni boli, ko mora z doma, še mlada in neizkušena, brez lepe besede za pot. Življenjskost in svoboda izraza, ki ju zahtevamo od prave umetnine, se pokažeta v popolnem obsegu šele, če premerimo umetnino kot celoto. Šele v zvezi s celoto dobi odgovor narave v naši pesmi pravi pomen in — rekel bi — izraz vesoljnega reda na tem svetu. Vsa pesem je zgrajena na enem samem velikem kontrastu, ki je močno Aškerčevo izrazno sredstvo tudi kasneje, ko so mu že druga več ali manj odpovedala, pa ga avtorica ni dovolj upoštevala. Na eni strani: steza čez polje zeleno; cvetice cvetejo, dišijo; ptica v grmu veselo kroži; potok lahko skaklja po polju; »sonce, tema — vse mu je po volji«. Na drugi pa: dete zapuščeno; joče milo sirota Anka; mora od doma, ker na domu nima več prostora; starše so ji v grob dejali; mora služiti kruha; največja bol gluha bol.

O isti boli toži Anka, o isti boli cveticam in pticam in potoku, a ob njej na vsakem koraku novo in lepo življenje. Lepo in novo življenje, ki pa je lepo samo zase in ne za druge. To lepo življenje je skopo. Skopo takrat, ko molči in ne odgovarja: skopo tudi takrat in brezčutno za druge, ko stisne iz sebe: »Prva nisi — zadnja ne na sveti.«

Z drugimi besedami: ta Aškerčeva pesem živi, kakor živi Anka, in cvete, kakor cvetejo cvetice, in poje, kakor pojejo ptice; šumlja in žubori kot potok ob stezi. Tudi sprašuje kot Anka in prosi kot Anka. Da je tako, ji je nujno pripomogla skrbna izbira izrazov, narodni ton in neprisiljena, čustvena primerjava, skrb za rimo in mero, ki je tu izmed vseh Aškerčevih pesmi menda najbolj izražena. Ta čudovita ubranost, to čudovito soglasje vseh momentov, ki jih za praktično uporabo navadno ločeno obravnavamo: snovi, vsebine in oblike — to, pravim, je ustvarilo iz Aškerčeve Anke umetnost. Vsak moment zase je lep del celote, ki pa sam zase še nič ne pomeni. S tem mislim reči, da je napačno vrednotenje umetnin samo po enem teh elementov, ker si na ta način že ocenjevalec sam zagradi pot naprej in si razkosa delo, ki ga je zlil umetnik v celoto. Če pa že kdo obravnava vsak del posebej, kar je tudi potrebno, in česar se poslužuje formalistična šola v korist oblike, a žal, večkrat kaj rada v škodo vsebine, mora biti v njem toliko tvorne sile, da zgradi zopet celoto, kakršno je sprejel v roke. Seveda: prejšnje celote ne bo več: poznali se bodo šivi in zlepi, a razjasni se notranjost in oblike s svojim žarom tudi šive in morebitne nastale razpokline; žlahtne niti se pokažejo in požlahte vso tkanino. Čim bolj se posreči sodniku umetnosti zabrisati znake svoje operacije na umetnini in čim bolj je enotna njegova nova podoba presoje stvari, mislim: čim bolj se mu je posrečilo priti do večjega ali manjšega spoznanja vseh tistih zakonitosti življenja, ki jih podaja umetnik izkristilizirane in predelane v svoji notranjosti, ali bolje: čim bolj se mu posreči pokazati pot od pesnikove prispodobе do jedra umetnine in njenega pomena, tem bolj je opravil svojo nalogo. S tem mislim reči še nekaj: za literarnega zgodovinarja, ali v našem primeru za avtorja monografije o pesniku še ni dovolj točno poznavanje preteklosti, to je zgodovine, tokov in načel, ki so vodila takrat svet. Potrebno mu je mnogo več. Točno poznavanje preteklosti mu sicer omogoči, da nam poda verodostojno sliko dobe, da izlušči brez večje težave iz te dobe tudi svojega človeka. In tukaj smo zadeli v črno: človeka. Človeka in nič več! Strani, namenjene umetniku in umetnini, pa ostanejo nenapisane, čeprav jih morda napolnjuje znanje literarne teorije in definicije posameznih slovstvenih gibanj. Literarni zgodovinar mora biti tudi tvorec.

Zašel sem predaleč. A zdelo se mi je potrebno to na tem mestu omeniti, ker najdemo le premnogokrat v znanstvenih delih o umetnosti, v našem primeru o pesnikih in pisateljih, le znanstvene ugotovitve zunanjega pomena, dočim se jedra umetnosti navadno, in sicer previdno izogibajo, ker jim je ali nedostopno, pa bodisi da ne poznajo pota do njega, bodisi da jim je pot sicer znan, pa ne znajo ubrati pravih korakov, ali pa vede in namenoma molče o jedru, ker bi se utegnili njih znanstvena sredstva pokazati pri luščenju nezadostna ali pa pomanjkljiva.

Kako različno izzveni še tako dobra umetnina, če se ji kdo približa le z znanstvenim in razumskim aparatom, prikrojenim po teorijah in omejenim na definicije v nasprotju s podoživljanjem umetnine, se moremo prepričati ob primerjavi na vsakem koraku. Tukaj podajam le sodbo o Delavčevi pesmi o premogu. Avtorica nekako omalovažujoče ugotovi, da je hotela pesem biti »nekaka himna delu v rovinah«, da pa je »dokaj razumski opis, prepreden s

suhotnim razmišljanjem o izvoru in razvoju premoga« ter zaključuje sodbo, da tako oblikuje pač »bežen opazovalec, ki le mimogrede pogleda v rov«.

Mnogo bliže je prišel pesmi Prijatelj, ki vidi v njej »pesniško, naravnost dragoceno premišljevanje o postanku premoga in njegovi prazgodovini« in razume pravljico o podzemskem škratu kot tenčico, v »katero je zavita vsa tragika rudarskega življenja«. Opozarjam zopet na učinek, ki ga dosega pesnik s podčrtavanjem kontrastov: nekdanje drevo — zdaj okameneli premog; nekoč v njegovi senci »počival ni še delavec od truda« — zdaj »pekel tu je nekater-nikom« in pokora za greh, ker hočejo živeti. K vsemu temu pa zopet isti refren: bistvo narave pa se ne izpreminja:

»A isto sonce kakor naše dni, prav isto sonce grelo ti je deblo... in naše sonce barvalo ti sad...«

Pa še eno nasprotje, nasprotje sedanjosti, nasprotje med podzemljem in nadzemljem: kot krti rijejo rudarji pod zemljo; lica so jim umazana, izžeta; pogled mrk. Sicer pade sem in tja tudi kakšna beseda, a pogovor je zamolkel, pomešan z vzdihom, kletvami. Vse je v znamenju dremotnih svetilk, ki migotajo kakor vešče po močvirju. Zgoraj pa je sonce, in priroda se koplje v morju svetlobe; vse brsti in zeleni, cvete in zori.

Nekaj pa je le skupno obojim: spodnjim in zgornjim: »in človek trudi, peha se za kruhom«. Če se spomnim še končnega pesnikovega: »...Zvonovi bodo peli tako otožno, da bi jokal kamen« (čuješ li zvonove, mar ne vidiš v duhu spreveda in pogrebcev, si mar gluha za ihtenje, ki ga izražajo zadnji verzi pesnitve?), se mi zdi sodba o »suhotnem razmišljanju« še bolj ne-razumljiva.

Če ne upoštevamo pomislekov o Aškercu umetniku in nekaterih drugih malenkosti, moremo seveda o knjigi Boršnik-Škerlakove reči, da je dobra: v njej je zbranega mnogo gradiva in storjena vrsta posrečenih zaključkov; razbor materiala je v splošnem kritičen; pogled na dobo jase; jezik prožen in tekoč, slog pa nezamotan: sama znamenja, dobra za mlado znanstvenico.

Vran.

Prežihov Voranc: Požganica. Roman iz prevratnih dni. Naša založba 1939.

V počitniških dneh sem se napotil v kraje, ki jih opisuje pisatelj v svojem najnovejšem in najobširnejšem delu. Hodil sem po planinah, polnih sonca, vetra in zdravja in gledal v nicine hudournika Meže, ki se umazana preme-tava po ozkem koritu, utesnjena kakor ljudje ob njej med te planine, brez vedrine, brez iskrenega smeha, s sovraštvom v očeh in še z večjim v srcih.

Težke snovi se je lotil pisatelj, ko se je odločil, da oblikuje dogajanja teh krajev s tako mešanimi elementi in v tako razburkanih časih, kot so bili prevratni dnevi. Jazbina — rudniki — vladajoča plast Nemcev in renegatov.

Kmetje, navezani na zemljo, njeno mitologijo, njene, nikjer pisane, a povsod veljavne zakone; kmetje, podzavestno nosilci slovenske miselnosti, ki jih veže z delavci še pač krvna vez, a se je miselna že pretrgala, da so drug drugemu tuji in si čisto nasprotujejo. In ti kmetje so osredje romana, saj pisatelj ni izoblikoval kake osrednje osebnosti, ki bi, kot smo bili doslej vajeni, nosila vso težo dogajanja. Pisatelj je postavil v osredje vso vas — Jazbino, ona je glavni nosilec dejanja, ona je nosilec velike ideje elementarnih

človeških pravic, ki je poosebljena v njihovem hrepenenju, priti iz nicin Jazbine na pobočja sončne Požganice. To Požganico pa v onemogli jezi, ker je niso mogli dobiti — dasi v njih živi zavest, da je njihova — Karpuhov Šantač zažge, da ogromen kres pokaže vsem, kaj mislijo in kako čutijo Jazbinci. Izmed Jazbincev je pisatelj vzel tudi najmočnejše postave, Jazbince je oblikoval z največjo ljubeznijo. Z romantičnim, mladostnim Močivskim Petruhom, ki veže vso to množico ljudi od generala Maistra do vlačuge Šoge, je pisatelj začel svoj roman in na njegovem grobu ga tudi konča; v njem je najmočnejše poudarjeno hrepenenje Jazbine. Vsiljuje se nam misel, da je hotel pisatelj v njem pokazati hrepenenje in razpoloženje celotnega slovenskega naroda, ki šele stopa v življenje in se v tem kričečem vrvežu kar ne more znajti in se kakor Petruh, ko množica najhuje divja, zamisli v skrivnost zemlje in plaho reče: »Kralj Matjaž bo prišel«; ki v agoniji sanja o beli gori z zlatim ključem, s katerim naj odklene sebi in svojim pot k sreči in blagostanju. Njemu je pridružil Petruhovo nežno, tenkovestno, a odločno mater in kmečkega oportunisto Nicnarja in druge do Karpuhovega Šantača, prenašajočega — kot demon šantaje — vesti, ki razburjajo in podžigajo ljudstvo. V njem se izraža neugnanost slovenskega kmeta, ki ga je v šestnajstem stoletju gnala v krvave kmečke upore.

Vse drugačen in težavnejši položaj pa je imel pisatelj pri opisovanju delavstva. Delavec ni več tako izključno predan nagonu, kot je to kmečki človek, nanj vpliva cela vrsta raznih idej, ki se križajo včasih v silnih ostrinah med seboj. To težavo pa še poveča dejstvo, da žive ti ljudje na robu našega narodnega telesa in da so neprestano izpostavljeni vplivu nemštva. So sicer še Slovenci, a so se jim pojmi njihove narodnosti zmedli zaradi kričavih fraz v delavskem internacionalizmu in meglene utvare republike, ki ji bo vladal proletariat. Ti ljudje niso več močni individui, ampak so masa, ki jo v zrak vržena, razpoloženju primerna beseda razgiblje do najhujših dejanj, kar je pisatelj mojstrsko pokazal v prvih poglavjih, ko delavske množice razlivajo svoj srd nad svojimi dosedanjimi pijavkami. Psihološka nujnost je, da ti ljudje nimajo svojega osebne gledanja na razna vprašanja, ampak slede najučinkovitejšim demagogom in zato tolikokrat tragično nasedejo. Tako nasedejo tudi sedaj nemškim propagandistom in žrtvujejo še tisto šibko zavest slovenstva, kolikor je še imajo, na zlagani oltar socialdemokracije in tako nehote glasujejo za tiste, ki so jih doslej tiranizirali. Podoba takega človeka je Rožejev Klemen, Petruhov sorodnik, in Čarnuhov Otež, ubežni malgajevec in Petruhov morilec.

Tretja plast pa so razni mogotci, ki se, v kolikor jih ni doletela Gnidova usoda, nad katerim se je množica znesla do kraja, znajo spretno izvijati in udarjati na strune, ki so času in razmeram pač najprikladnejše. Njih ne vodi kaka ideja, ki bi jih zgrabila in vznemirjala; njihov cilj je, da lepo živijo, da so siti in spoštovani, čeprav spoštovani le na zunaj zaradi svoje oblasti. Pisatelj jih je ožigosal, kakor si zaslužijo, in se ti gospodje pač ne smejo in ne morejo čuditi in se čutiti užaljene, kakor vem o nekaterih, ki še živijo in so se našli ne preveč simpatično karakterizirane v tem delu.

Pisatelj se je v tem romanu, pisanem v sočnem jeziku, ki mu daje besedni zaklad koroškega narečja še poseben, lepo zvoneč prizvok in katerega moč

leži v oblikovanju oseb, šepa pa zaradi prevelikega vnašanja teze, tendence in politike sploh ter zaradi tega niha med stvarno reportažo, patetiko in dognanim umetniškim oblikovanjem. Kjer pa je zadnje na višku (samostanski hlapci), je poudarek v narodnovzgojnem smislu negativen. Z romanom se je lotil zelo perečega vprašanja, krivde na koroškem plebiscitu, ki si jo ob raznih spominskih dneh kažemo kot naše mučenje, nočemo pa si je priznati z »mea culpa«, kakor sta to trpko spoznala Malgaj in narednik Kotnik. Pisatelj je opozoril na razmere, ki kličejo po izboljšanju ne le zaradi gospodarskega, ampak tudi zaradi narodnega vprašanja, če nočemo doživeti še enkrat tragike izgubljenega plebiscita.

Kljub vsemu temu pa ostane glavna njegova teza, da smo izgubili boj za Koroško samo zaradi zapostavljanja rešitve socialnega in razrednega vprašanja, sporna in nedokazana. In prav dokazovanje te teze, ki je pisateljeva osebna tendenca, je najslabša plat zanimivega romana, ki je svojstven v slovenski književnosti in daleč presega Pregljevo plebiscitno novelo — najslabšo Pregljevo stvar »Umreti nočejo«. Toda tudi »Požganica« še ne pomeni prave epične podobe naše koroške — tragedije. Tone Čokan.

Pedagoški zbornik Slovenske šolske matice za leto 1938. XXXIV. zvezek. Uredil dr. K. Ozvald. Str. 135.

Vzgojna vprašanja v najširšem smislu so spričo zamotane sodobnosti dan na dan bolj pereča; na drugi strani pa se večina staršev (mislimi je meščanske), učiteljev in vseh, ki javno življenje usmerjajo ali opazujejo, bore malo ukvarja z razmišljanjem o vzgojstvu. Stiki s šolo kriče o tem nedostatku. Pa imamo več slovenskih revij te vrste in Slovenska šolska matica izdaja še svoje posebne publikacije, ki zaslužijo tudi zanimanje zunaj učiteljskih vrst. Saj je vzgojstvo pač »stroka« — vsaj vsakega drugega med nami.

Pričujoči zvezek P. z. vsebuje take splošno zanimive prispevke, kot so Ozvaldov o mladinoslovju, Schmidtov o poklicni svetovalnici, Mohoričeve o razstavi slovenske knjige 1938, Antauerjev o prekmurskem šolstvu, Brummov in Lumbarjev o angleškem šolstvu; poleg teh pa še nekaj takih, ki se tičejo zlasti šolnikov. — V Antauerjevem spisu je naslov »Pregled« gotovo nepravilen; trditev o prekmurskem štetju »štirideset pet« pa pristranska, ker štejemo do »devet tresti« narobe! Žal je jezik knjige površen kot drugod v našem pisanju; oblik uvideti, otvarjati, proti stavil, proučevanje, trebalo, literarno (in drugačno) polje itd. ne vidimo radi v take vrste spisih. Jezik je vreden pri šolnikih več spoštovanja. V. N.

Umetnost

Razstava »Neodvisnih«.

V oktobru je v Jakopičevem paviljonu razstavljala skupina dvanajstih umetnikov, združenih v Klub »Neodvisnih«, katere družijo skupno umetniško naziranje, ki se v svojem bistvu strinja z impresionizmom, torej z absolutno slikarskim pojmovanjem sveta in naloge slikarstva. Barva, ta strogo slikarski element, ki jo v ploskvah polagajo drugo poleg druge, jim je edin pripomoček

pri obnavljanju sveta in predmetov in le redko, vsaj večina izmed njih, uporablja konturo, torej risarskega elementa, da določneje naznači gmoto upodobljenih predmetov.

Kljub tej skupni potezi, ki jih družijo v navidez enotno skupino, so med njimi dovolj velike individualne razlike, ki slikarje razporedijo v tri skupine.

Zoran Didek, Zoran Mušič, Niko Omerza, Marij Pregelj in Evgen Sajovic tvorijo prvo skupino najmlajših, ki je zavzela obe levi dvorani Jakopičevega paviljona.

France Mihelič in Maksim Sedej, med njimi najstarejša, osebno najbolj izrazita in dognana, sta razstavljala v desni dvorani.

Stane Kregar, ki se od vseh najbolj loči po svoji surrealistični usmerjenosti, pa je napolnil veliko dvorano.

Od teh treh skupin tvorita prvi dve neko celoto, ki je utemeljena v njihovem skupnem šolanju na zagrebški akademiji. Tu temelji njihova enotna slikarska usmeritev.

Stane Kregar, ki se je šolal na praški umetniški akademiji, kjer je ves čas obstojala močna surrealistična skupina, je nerodno zašel v to smer. Stane Kregar in Miha Maleš, ki je po svojem, v ekspresionizmu zasidranem delu, našel pot v surrealistični svet, sta doslej edina zastopnika te smeri v naši sodobni umetnosti.

Ostali štirje so kiparji, Boris in Zdenko Kalin, Niko Pirnat in Karel Putrih.

Med prvo skupino je za ilustracijo skupnega gledanja na problem slikarstva izredno zanimiv Zoran Didek. Obe »Krajini«, ki ju razstavlja, sta zelo značilni deli, enotno tonsko zasnovani in le s pomočjo barvnih lis, ki jih polaga na to enotno barvno podlago, ustvari videz krajine na čisto slikarski način, brez vsakršnega risarskega pomagala. Tudi »Grajska pokrajina« in »Vinogradi« so zgrajeni na isti podlagi, le da ga je tu pogled v širno pokrajino prisilil, da je, skopo sicer, s konturo skušal izraziteje podčrtati karakter pokrajine, kot bi to zmogel s samo barvo.

Tudi Evgen Sajovic, ki to pot prvič razstavlja, se v načinu slikanja ne loči od Dideka in ostalih. Značilno je »Zatišje«, kjer so mu barvne lise zadostno sredstvo, da izrazi plastičnost predmetov in njihovo razporejenost v prostoru.

Tudi Pregelj zanima predvsem problem barve, s katero rešuje vse naloge v figuralnih kompozicijah. V krajinah, kot sta »Osoje« in tudi »Ob Ljubljani«, ki spominjata na Cézannea, pa pokaže na začetnike te nove, absolutno slikarske smeri v sodobni umetnosti.

Omerza je najbolj predstavljen s sliko »Megle se pasejo«.

Od vseh teh se po močnem osebnem razpoloženju loči Zoran Mušič. Bolj kot vsi porablja konturo. Tudi barvno izpade iz splošnega okvira, kar gre na račun mnogih vplivov in inspiracij, ki jih je dobil na potovanjih po Dalmaciji in Španiji.

Starejša dva, Mihelič in Sedej, sta slikarsko najzrelejša. Izhajata iz zagrebške Hegedušičeve šole.

France Mihelič, ki smo ga poznali po starejših kompozicijah s kmečkimi prizori, za katerimi je kot vzor stala umetnost Pietra Brueghla, ki jo je

Hegedušičeva šola skušala približati našemu času in jo oživiti s socialnimi problemi sodobnosti. Na to prvo, zagrebško fazo spominja še »Svatba«. Ko pa se je naselil v Ptuj, je našel tam svoj svet. Mihelič je zajel tam domačo zemljo, Haloze, tako globoko in prepričevalno, kot morda nihče pri nas. Iz Haloz ima čudovito občutene pokrajine, kot so »Haloze v jeseni« in »Drevo-red«. Zelo značilna je »Mrtvi Kurent«, ki je nekaka spojitev krajine s figuralno kompozicijo, z močnim čustvenim poudarkom, ki ga podpira temačno, deževno krajinsko razpoloženje.

Maksim Sedej je v nasprotju z drugimi izrazit figuralik. Poznamo ga kot slikarja z močno socialno noto, ki pride do izraza v skici za večjo kompozicijo »Krist v delavski družini«. Kompozicijsko in barvno odlična je portretna skupina »Na balkonu«. Zelo zanimiva pa je »Kompozicija«, skica za veliko, po možnosti fresko sliko v naravni velikosti. V ospredju dve sedeči figuri, tik pa njima dve stoječi. V ozadju morje, na obali desno od sprednje skupine krotilec konja in dekle v teku, levo še ena figura. Kompozicijsko je oblika sorodna delom zgodnje renesanse. Z majhnimi figurami v ozadju, ki so v primeri s sprednjimi neznansko majhne, mu je uspelo nakazati globino prostora med sprednjo skupino in morskim bregom. Po drugi strani pa je to ozadje s prizori, ki s sprednjo skupino niso v nikaki zvezi, v skladu s poetičnimi razpoloženji renesančnih kompozicij in služi kot snovna in vsebinska obogatitev upodobitve.

Stane Kregar je, kot rečeno, svet zase. Močna surrealistična usmeritev, ki je posledica praške šole, se kljub zunanemu videzu ni izgubila. Oprostil se je ekstrema, ki smo ga videli na prejšnji razstavi, izza katerega je gledalo še delo na akademiji, in postal bolj domač, topel in prav iz tega vzroka nam bližji. Izhaja iz sveta sanj, ki ni realistično logičen, ampak odsev nekega podzvestnega doživljanja. Lastna mu je izrazita muzikalna linija, muzikalen ritem, ki je izražen v kompoziciji figur, in dalje v razdelitvi barvnih tonov. S te strani je izredno zanimivo primerjati »Komarja« z lanske razstave s sedanjim »Komarjem« in »Sv. Boštjanom«.

Niko Pirnat razstavlja to pot same risbe.

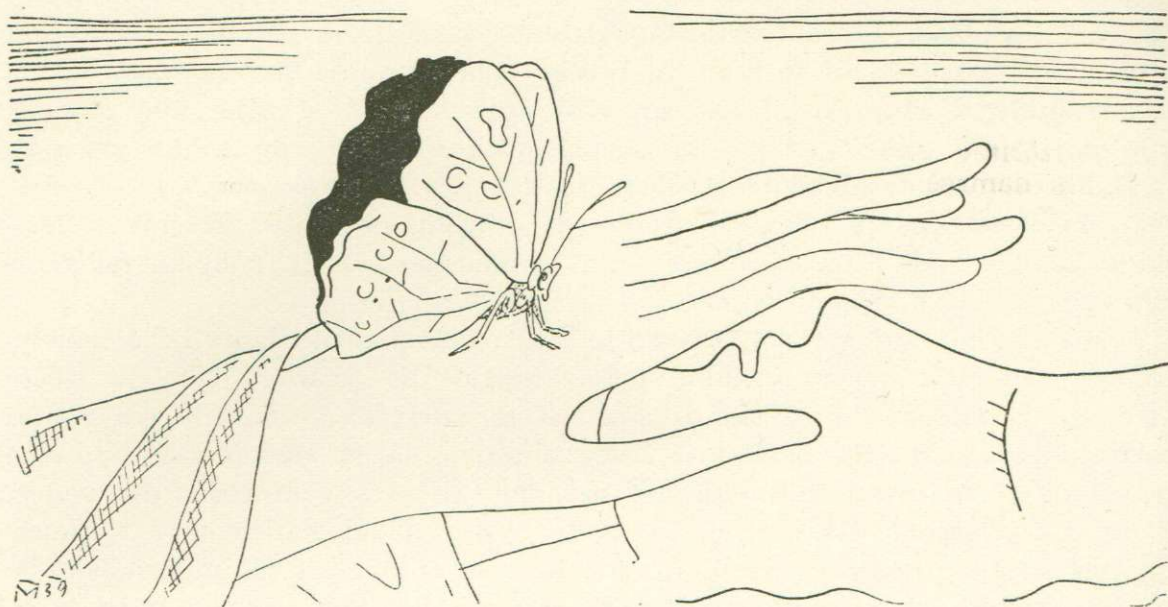
Karel Putrih je še najbolje zastopan. Kaže močan smisel za telesno formo, ki jo vklene v trdno povezanost bloka (Počivajoča), zahteva, ki jo je odločno uveljavil Meilol, ki pa jo je določno izrazil že Michelangelo.

Zdenko in Boris Kalin razstavljata le manjše stvari, po večini portret, ki ga rahlo idealizirata. Odlikuje se Borisov portret prof. dr. Rajka Nahtigala.

Razstava je po kvaliteti visoko stoječa in nedvomno močno presega lansko prireditev Kluba »Neodvisnih«, ki si je v našem umetniškem svetu pridobil odlično mesto, kar je nedvomno dokaz intenzivnega dela in študija.

Zanimivo je, da klub sam skrbi za propagando. Intervjuvi umetnikov ne dajo le njim samim prilike, da izpovedo svoje prepričanje in umetniški ideal, ki ga zasledujejo, ampak so važna vez med njimi in občinstvom, kateremu se na tako neposreden način predstavijo in posredujejo umevanje njihove umetnosti.

I. G.

Zapiski

Ob stoletnici hrvatskega gledališča.

Od leta 1930. obnavljajo Hrvatje spomine na razne pomembne dogodke iz časov ilirizma, ki ga štejejo med najvažnejša razdobja svoje zgodovine. Ne mine skoraj mesec, da ne bi slavili te ali one obletnice, ob spominu na večja dejanja pa izdajajo cele knjige in obširne zbornike. Tako so l. 1933. izšli v dvanajsti knjigi »Gradje za povijest književnosti hrvatske« Dokumenti za naše podrijetlo hrvatskoga preporoda (1790—1832), kjer je prof. dr. Fr. Fancev zbral in prvič kritično izdal 41 tekstov, kateri so v najtesnejši genetični zvezi z nastankom ilirizma. Knjiga ima z uvodom nad 350 strani in je posvečena »stoti obletnici prevažnega leta 1832«, ko je mladi pravnik Ivan Derkos v latinski knjižici »Genius patriae« načrtal hrvatski slovstveni program, grof Jan-ko Drašković v hrvaški knjižici »Disertacija« pa politični program, da omenimo samo dve najpomembnejši dejanji, ki dokazu-

jeta jasno zavest in zrelost tedanjega hrvatstva. S temi dokumenti je prof. Fancev za vedno in nepobitno dokazal, da je ilirsko preroditveno gibanje domačega hrvatskega izvora, zraslo iz stoletnih prizadevanj najboljših hrvatskih kulturnih in političnih delavcev, ne pa plod francoskih, nemških, slovaških in čeških vplivov, kakor nekateri še danes trmoglavno ponavljajo.

Ilirizem (Rakovac, Vukotinović, D. Demeter) je sprožil tudi zahtevo po hrvatskem narodnem gledališču in vprav sedaj se bliža stoletnica, kar so v starem gledališču na Markovem trgu v Zagrebu 10. junija 1840 uprizorili Kukuljevićevo zgodovinsko igro »Juran i Sofija ili Turci kod Siska«. Hrvatska drama je imela tedaj že slavno preteklost: po vseh hrvatskih pokrajinah so bile razširjene starodavne cerkvene igre; v Dubrovniku in ostali Dalmaciji je v 16. in 17. stol. cvetela renesančna in baročna drama in komedija; v Zagrebu pa so gojili kajkavsko dramo, ki je pognala iz šolskih

prireditve jezuitskih gojencev in zagrebskih bogoslovcev. Toda vse to ne zmanjša velikanskega pomena, ki ga ima za razvoj hrvatske drame prva uprizoritev »Jurana i Sofije«. To je bila namreč prva izvirna hrvatska igra literarne vrednosti, napisana v štokavščini in uprizorjena v zagrebškem gledališču (Livadić). Uprizorila jo je novosadska gledališka družina »Ilirsko narodno kazališno društvo«. Nekaj let pozneje (v marcu 1846) je dosegla velikianski uspeh prva hrvatska opera »Ljubav i zloba«, ki jo je uglasbil Vatroslav Lisinski. Kljub vsem lepim uspehom in prizadevanjem D. Demetra (že l. 1838. je izdal svoja »Dramatička pokušnja«) in J. Freudenreicha pa je trajal boj za samostojno hrvatsko gledališče v Zagrebu vse do l. 1860. Tedaj je zbral Demeter nekaj igralcev in ustanovil stalno hrvatsko gledališko družino. Skrb za gledališče je prevzel poseben gledališki odbor, ki ga je podprl sabor s stalnimi letnimi prispevki. Do l. 1868. je vodil gledališče D. Demeter, ki je z vsemi sredstvi pospeševal izvirno hrvatsko dramatik, da bi spodrinil Nemce z zagrebškega odra (l. 1864. je Demeter sam napisal znano žaligr »Teuta«). Za Demetrom je postal intendant in umetniški vodja gledališča Avgust Šenoa, ki se je že prej uveljavil kot najboljši gledališki kritik in zagovornik francoske orientacije v gledališču. Vzporedno s tem je Šenoa neprenehoma zahteval, da bodi gledališče predvsem umetniški zavod, medtem ko je pod Demetrom gledališče v prvi vrsti budilo narodno zavest in narodni ponos (ostanek ilirizma). Šenoino smer je nadaljeval J. E. Tomić, ki je bil tudi sam plodovit dramatik in prevajalec, medtem ko je bil Šenoa napisal eno edino satirično komedijo (»Ljubica«). V tej dobi so igrali dela domačih avtorjev: Mirka Bogovića, Frana Markovića, J. E. Tomića, Janka Jurkovića in J. Rorauerja.

V oktobru 1895. leta se je zagrebško gledališče iz skromnih prostorov na Markovem trgu preselilo v novo

mogočno poslopje v Donjem gradu, kjer je ostalo do danes. Tedaj je bil na čelu gledališča dr. Stjepan Miletić, eden najbolj zaslužnih mož v zgodovini zagrebške drame. Miletić je vodil gledališče sicer samo štiri leta (1894—1898), toda v tem kratkem času je do temeljev reformiral vse strani gledališča in ga dvignil do evropske višine. Miletić je strastno ljubil gledališče in hotel, naj bi ono postalo zrcalo vseh časovnih tokov, umetniških nazorov in narodnih potreb. Prerodu gledališke umetnosti je Miletić nesebično posvetil svoje velike zmožnosti. Zato čas njegove intendanture lahko štejemo med najplodnejša in najsvetlejša razdobja v razvoju zagrebškega gledališča. Miletić je oživel tudi hrvatsko opero, za katero se je že prej mnogo trudil skladatelj in dirigent Ivan Zajc.

Miletićevo smer so hoteli ohraniti njegovi nasledniki I. Hreljanović, Mandrović, Fijan, Vl. Tresčec, Benešić in še cela vrsta drugih. Vendar lahko rečemo, da smotrno delo in organski razvoj zagrebškega gledališča zadnjih 30 let hudo ovira vedno menjavanje upravnikov in ravnateljev, pri čemer le prevečkrat odločajo motivi, ki so daleč od gledališča in umetnosti. Br. Livadić je dobro zapisal: »Kod nas je mogao na mjesto upravnika kazališta nanijeti vjetar svako lice i opet ga neobavljena posla odatle otpuhniti, a da zbog toga nikog nije zaboljela glava.«

Ostalo bi nam, da se pomudimo še ob igralcih, ki so dajali življenje zagrebškemu gledališču, ter da si vsaj na kratko ogledamo najpomembnejše novejše hrvatske dramatike in njihova dela (Vojnović, Ogrizović, Begović, Kosor, Krleža, Feldman). Toda to bi presegalo namen in okvir našega članka; pač pa hočemo pogledati, na kakšen način namerava zagrebška drama počastiti stoletnico hrvatske besede na svojem odru.

Predvsem hočejo v letošnji sezoni obnoviti niz najznačilnejših hrvatskih dramskih del iz starejšega in novejšega časa. Do sedaj so upri-

zorili zanimivo in prav dobro kajkavsko igro iz začetka 19. stoletja »Diogeneš ili sluga dveh zgubljenih bratov«, ki jo pripisujejo Titu Brezovačkemu, in Nemčičevo komedijo »Kvas bez kruha ili tko će biti veliki sudac«. »Diogeneša«, ki poveljuje tovarilstvo ter očetovsko in sinovsko ljubezen, je pripravil dr. Br. Gavella, ki je ravno letošnjo jesen praznoval 25 letnico svojega uspešnega dela v gledališču; »Kvas bez kruha«, ki šiba politično koristolovstvo in druge izrodke neposredno pred l. 1848., pa je postavil na oder K. Mesarić. Ob velikih uspehih, katere zadnje čase doživljajo obnovljena dela preteklih dob (Gunduličeva »Dubravka«, Držićev »Dundo Maroje«, »Diogeneš« itd.), bi bilo prav in koristno, ko bi se resno zamislili v nekatere probleme gledališča, ki se nam ob takih prilikah kar sami porajajo. Tako gledalec instinktivno čuti, da staro gledališče daje neprimerno več svobode njegovi domišljiji, medtem ko sodobno naturalistično gledališče ne pusti nobenega prostorčka gledalčevim iluzijam. Slučaj je nanese, da sem prvi večer videl Nušičevo »Protekcijo«, drugi večer pa »Diogeneša«. Ko sem primerjal užitek enega in drugega dela, moram reči, da je kljub vsemu simplicizmu »Diogeneš« zmagal nad Nušičem.

Dalje je gledališka uprava obljubila Lucičevo »Robinjo« in Držićevo »Tireno« (obe bosta v Zagrebu prvokrat uprizorjeni), obnovili pa bodo Freudenreichove »Graničarje« in ponovili več že naštudiranih domačih del od Gundulića do najnovejših.

Za nas Slovence bi bilo zlasti zanimivo, ko bi nam kdo sestavil pregled vseh slovenskih igralcev, ki so zadnjih sto let nastopili na deskah zagrebškega gledališča. Saj vemo, da so v Zagrebu delali in še delajo premnogi slovenski režiserji, igralci in pevci visokih kvalit (od Borštnika do Nučiča in Vike Podgorske, Križaja, Gostiča, Rusa in Delaka itd.). Prav tako vemo, da je bilo v Zagrebu uprizorjenih tudi

precejšnje število slovenskih dramskih del (Cankar, Finžgar, Golia, Kreft, Novačan itd.). Kljub temu pa ne moremo reči, da bi se zagrebška gledališka uprava posebno trudila, da svoje občinstvo seznani z najboljšimi plodovi slovenske dramatike. Nasprotno, zadnja leta čutimo naravnost neko averzijo do slovenskih del in tako se je zgodilo, da v jubilejnem letu 1939/40 ni na sporedu zagrebškega gledališča niti ene slovenske drame! In vendar imamo tudi Slovenci stvari, ki po svoji umetniški kvaliteti presegajo marsikaj, kar se uprizarja v Velikem in Malem zagrebškem gledališču, in ki bi s svojo problematiko dosegle močan odmev pri hrvatskem občinstvu (naj omenim samo Cajnkarjev »Potopljeni svet«). Zato enako kakor želimo napredka hrvatskemu gledališču, želimo tudi, da bi se poživili in poglobili stiki med slovenskim in hrvatskim gledališčem, kar bo brez dvoma ugodno vplivalo na razvoj slovenske in hrvatske dramske umetnosti. To bi bilo najlepše praznovanje stoletnice hrvatskega gledališča. Jože Gregorič.

Razstava bolgarske knjige v Ljubljani.

Med največje knjižno-kulturne prireditve zadnjega meseca je spadala Razstava bolgarske knjige, ki jo je v prostorih Narodne galerije priredila Jugosl.-bolgarska liga v Ljubljani. Ni bila sicer tako izbrana in reprezentativna, kakor je bila na pr. češkoslovaška ali italijanska, kajti pogrešali smo nekatere velikih pisateljev (Vlajkov) ter je bilo tudi več »mašil«-knjig, ki so bile pač pri roki, ki pa za razvoj bolgarske knjige ne pomenjajo dosti, toda v celoti smo dobili lep pregled bolgarske knjige v vseh panogah, zlasti pa še v mladinski, s katero se Bolgari resnično postavijo in tudi s posebno ljubeznijo goje. Razstava je postavila trden temelj za duhovne vezi, ki naj spajajo naš narod z narodom bolgarskim.

T. D.